

BEREG ÉS UNG VÁRMEGYE AZ OROSZ BETÖRÉS IDŐSZAKÁBAN (1914–1916)

Bereg és Ung vármegye a történelmi Magyarország északkeleti régiójához tartozott, melyet északról a Kárpátok hegyvonulatai és Galícia, nyugatról Zemplén és Szabolcs, délről és keletről pedig Szatmár, Ugocsa és Máramaros vármegyék határoltak. Lakossága az 1910-es népszámlálási adatok alapján csaknem elérte a 400 ezer főt, melyet többségben rutén nemzetiségűek alkottak.¹ Gazdaságát tekintve nem tartozott a fejlett régiók közé, fő bevételi forrásnak a fakitermelés és a szőlőtermesztés számított. Közvetlenül a háború előtti két évben az időjárás sem kedvezett a gazdaságnak, a sok eső és a zord időjárás a termés nagy részét tönkretette. A két vármegye nagyobb állami segítségre szorult, helyzetüket a háború csak tovább nehezítette. A vármegyék területén békében két császári és királyi- (a 65. munkácsi és a 66. ungvári), valamint egy honvéd (a 11. munkácsi) gyalogezred állomásozott. Munkácson volt egy honvéd kórház és a régió határszéli rendőrkapitánysága is. A munkácsi és ungvári várak mellett más erődítések nem álltak rendelkezésre egy esetleges ellenséges betörés elhárítására. A háború első szakaszában viszont felállítottak egy, a munkácsi katonai parancsnokság irányítása alá kerülő határbiztosító szakaszt, amely Uzsoktól Körösmezőig hat védelmi pontot állapított meg.²

Az orosz betörések katonai vonatkozásai

Szabó László adatai szerint a Kárpátok védelmének megszervezését 1914. szeptember 5-én az op. 1540. számú intézkedéssel rendelték el. A védelemmel Peter Hofmann³ gyalogsági tábornokot bízták meg, írja Szabó László és Deseő Lajos. Balla Tibor munkájából azonban tudhatjuk, hogy a tábornok már augusztus 5-től Munkácson szolgált, miközben Deseő a lembergi katonai kerület parancsnokának nevezi. A tábornok hat közös menetzászlóaljat és 15 magyar népfölkelő hadtápszászlóaljot kapott a Kárpátok védelmének biztosítására. Ebben szintén eltérések mutatkoznak, Deseő ugyanis 22 népfölkelő zászlóaljat említ. Aggházy Kamil – Stefán Valér: *A világháború 1914–1918* című könyve 25-30 zászlóaljról ír, amelyeket a munkácsi és kassai parancsnokságnak rendeltek alá.⁴ Ugyan korábban már érkeznek katonai alakulatok az északkeleti vármegyékbe, pontosan a 2. hadsereg 12. menetdandára, de Körösmezőről azonnal Bukovina irányába indultak.⁵

¹ *Magyar Statisztika Évkönyv*. Új folyam, 18. (1911) 18. sz. 11. o.

² Az első három szakasz közvetlenül a munkácsi állomásparancsnokságnak volt alárendelve, míg a 4–6. közvetve a VI. népfölkelő hadtáp dandár irányítása alá került. HL VII. Tgy. 322. *Politovszky János: A Pflanzler-hadseregsoport működése 1914. október hónapban*. 80. o.

³ Szabó László Max Hoffmannnak jelöli, Balla Tibor Peter Freiherr von Hofmann-nak nevezi (1865–1923), 1914. augusztus 1-jétől gyalogsági tábornok, a katonai védőszakasz parancsnoka Munkácson. November 3-tól a megerősített cs. és kir. 55. gyaloghadosztály megbízott parancsnoka az orosz fronton. December 5-től 1917. február 9-ig a Hofmann-hadtest megbízott parancsnoka. Balla 2010. 158. o.

⁴ *Aggházy – Stefán* 1934. 96. o.

⁵ HL II. 110. K.u.k. 2. Armeekommando. 1915. augusztus. 40/a. d. 2. o.

A rendelkezésre bocsátott hadtápszászlóaljok három századból álltak és őrzési, valamint védelmi funkciót tölthettek be.⁶ A hágók védelmére (Uzsok,⁷ Verecke, Beszkid⁸) két-két zászlóaljat vezényeltek ki, a tartalékot Munkácson helyezték el.⁹ Szeptember 15-én erősítésként két újabb Landsturm (osztrák népfelkelő) dandár érkezett. A VII. hadtest kötelékében lévő 102. szegedi népfelkelő gyalogdandár szeptember 21-én ért kijelölt helyére, azaz a Révhely és Fenyvesvölgy közötti területre a 43. Landwehr gyaloghadosztállyal egyetemben, amelyet később áthelyeztek az 1. hadsereg kötelékébe.¹⁰ A szeptember 24-én kezdődött harcok a Kárpátok egész vonalát érintették az Uzsoki-szorostól egészen a Tatár-hágóig. Az előrenyomuló orosz ezredek, név szerint a 257., 258., 259., 260. és a 261. gyalog-, és a 33. tüzérezredek voltak.¹¹ A főparancsnokság a betörő oroszok visszaszorítására erősítésként a szegedi 102. népfelkelő gyalogdandárt és a kolozsvári 38. honvéd gyaloghadosztályt küldte. A többi szorost keletre Pflanzert-Baltin¹² csoportja szállta meg. Balszárnyon a Hoffmann csoport,¹³ a Tornyai-hágónál a 12. népfelkelő gyalogdandár, Körösmezőnél a lengyel légió,¹⁴ tőle jobbra az 52. és 56. gyaloghadosztály és a Fischer Ede csendőr alezredes vezette alakulat.¹⁵

A hágók védelmére a munkácsi állomásparancsnokság csapatokat különített el, Máramarosszigeten egy, Radnán három és Husztnál a főtartalék három zászlóaljat. Az egyik fő cél a Tornyai-, Tatár-, Borgó-, Kirlibaba-hágó védelme lett. Az uzsoki orosz betörésnél a helyben lévő két zászlóaljat a 17. népfelkelő gyalogdandár, a 38. gyaloghadosztály kötelékeivel erősítették meg. Ennek ellenére az oroszok Fenyvesvölgyig jutottak, és az előrenyomulást csak szeptember 29-én sikerült megállítani.¹⁶ Ung vármegye főispánja mégis már szeptember 27-én egy hirdetményt közölt, miszerint a lakosságnak nincs félnivalója, az oroszok nem törtek be a vármegye területére, sőt a csendőr-szárnyparancsnok, az alispán és a határszéli rendőrkapitány Nagybereznára utazott a helyiek megnyugtatására. Ennek legfőbb oka a kitört kolerajárvány lehetett, de az is kérdéses, hogy egyáltalán elutaztak-e a településre az illetékes szervek képviselői, mivel tudjuk, hogy ez időben már súlyos harcok folytak a térségben. Két nappal az első orosz betörés kezdete után már a nagybereznai lakosság is menekülésre kényszerült. Az uzsoki vasútvonalnál lévő népfelkelőket, ahogy a távirat írja „az ágyúzás és kevés kozák megfutamtotta, állítólag harmada odaveszett, egy üteg az uzsoki állomásra késve érkezett s alig állott fel, az ellenség hatalmába került. Az egyik ágyúnak sikerült Nagybereznára menekülnie. Fenyvesvölgytől lefelé ellenállás bontakozott ki. A nép az egész vonalon menekül,

⁶ Szabó 1982. 89. o. Vö. A világháború, 1937. 36. o.

⁷ Az Uzsoki-hágó védelmére kirendelt két zászlóalj Drechsler alezredes parancsnoksága alatt egy népfelkelőkből álló közös zászlóalj és egy hadtápszászlóalj volt.

⁸ Beszkidi harcokról lásd *Veltzé* 1918. 45. o.

⁹ A tartalék három zászlóaljból állt.

¹⁰ A világháború, 1937. 36. o.

¹¹ *Ungvári Közlöny*, 37. (1915) 52. sz.

¹² Pflanzert-Baltin, Karl Alois Johann Wilhelm, Freiherr von (1855–1925) vezérezredes, 1914. szeptember 30-tól a Pflanzert-Baltin hadseregcsoport parancsnoka az orosz fronton, 1915. május 8-tól a cs. és kir. 7. hadsereg parancsnoka az orosz fronton. *Balla* 2010. 245–246. o.

¹³ HL VII. Tgy. 106. *Gulilleaume*: Jegyzetek az Flmlt. Hoffmann hadtest rövidre fogott történetéhez 1914–1915. 11. d.

¹⁴ *Garlicki* 1988. 32–46. o. és *Wrzosek* 1988. 46–74. o.

¹⁵ Szabó 1982. 90–95. o.

¹⁶ *Kiszling* 1958. 23. o.

a járásbíróóság is. Katonák, csendőrség a harc téren. A járásorvos osztályozni sem képes. Sok a kolerás, a gyógyszeres szekrényeket elvitték.”¹⁷ A legnagyobb gondot a kolera terjedése okozta, a járványorvosok nem jutottak el a településre, a boltokat bezárták, az élelmiszer elfogyott.¹⁸ Szeptember 30-án a javában zajló harcok kezelésének tárgyában a belügyminiszter felhívta a főispánok, különösen az Ung vármegyei főispán figyelmét arra, hogy állítsák meg a menekülthullámot, amely még a megszállásnál is súlyosabb. A hideg időjárás, az élelmezés és elszállásolás ugyanis nagyobb gondokat okoz, nem beszélve a ragályos betegségek terjedéséről. A Budapestre érkező menekültek kolera-megfigyelése nem volt megfelelő, ezért legtöbbször a hátszágba távozni szándékozó egyéneket, ha magyar honos volt, igyekeztek a veszély elmúltával azonnal visszaszállítani lakhelyére vagy hazaköltözésre ösztönözni. Budapestre való érkezésüket el kellett kerülni, hisz a háborús célokra lefoglalt épületek legnagyobb része kórházként működött, a szabad épületek száma korlátozott volt.

Tersztyánszky Károly¹⁹ lovassági tábornok 1914. szeptember 30-án utasítást kapott az Uzsoki-hágó felszabadítására,²⁰ melyet alárendeltje, József Ágost főherceg és a 32. gyaloghadosztály október 5-re sikeresen végre is hajtott.²¹

A többi hágó védelme már nem volt ilyen zökkenőmentes, oda már csak a menetzászlóaljok jutottak. A Vereckei-hágót és Beszkidi-hágót egyszerre támadták, a védelemre kirendelt tartalékok a védősereggel együtt két napon át tartották magukat, majd szeptember 30-án visszavonultak Szolyvára. A Toronyai-hágót sem sikerült megvédeni a huszti tartalékkal, így a visszavonulás az összes hágón általánossá vált. A védők Ökörmező irányába hátráltak, ahol Wilhelm Attems-Petzenstein altábornagy²² vette át az irányítást a rendelkezésre álló erőkkel, továbbá egy zászlóaljjal kiegészítve azt, és két menetzászlóaljjal azonnal oldaltámadást intézet Szinevér irányába.

Máramarossziget térsége és a Tatár-hágó védelmét Bothmer Árpád vezérőrnagy irányította négy zászlóaljjal és egy üteggel, de a túlerő miatt előbb Rahóra, majd Nagybocksóra vonult vissza.²³ Végül Técsónél építette ki állását október 3-án.²⁴ Korolkow 3. vázlatára az adott időszakban Máramarossziget felől az osztrák–magyar csapatok 32 lovaszázaddal és néhány zászlóaljjal rendelkeztek, míg saját részről egészen Kirlibabáig három hadtest és egy tartalékhadtest tudott a front e szakaszán felvonulni, mégpedig a

¹⁷ KTÁL Fond 4. opisz. 1. odinicja zberihanja 694. 2. (F., op., od. zb.). A nagybereznai és perecsenyi járás főszolgabíróinak jelentése az orosz betörés állásáról. (1914. szeptember 25. – november 19.) 2. o.

¹⁸ KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 694. 5. o.

¹⁹ Tersztyánszky Károly (1854–1921) 1914. augusztus 12-től a cs. és kir. IV. hadtest parancsnoka a szerb, majd az orosz fronton. 1915. május 27-től a Tersztyánszky-hadseregcsoporthoz parancsnoka az orosz fronton. 1913. május 1-jétől lovassági tábornok. Balla 2010. 305–306. o.

²⁰ *Kiszling* 1958. 18–23. o.

²¹ *Pollmann* 2003. 80. o.

²² Attems-Petzenstein, Wilhelm Grafot (1848–1916) 1909. október 1-jén nyugállományba helyezték. 1912. június 10-től címzetes altábornagy, 1914. szeptember 5-től a háború idejére aktiválták, 1914. december 21-től altábornagy, 1915. március 1-jén visszahelyezték a korábbi nyugállományba. Badenben 1916. május 17-én hunyt el. Az életrajzi adatokat Balla Tibornak köszönhetem.

²³ Amikor Bothmert a csapatkötél élére állították, katonáinak nagy része csak Wrendl-féle puskával, silány minőségű lőszerrel, füstös löporral, régi előtöltő ágyúkkal és zsávolny nadrággal rendelkeztek. A vonat- és egészségügyi felszerelés ugyanúgy hiányzott, mint a gyalogsági ásó. HL VII. Tgy. 564/3. *Bothmer Árpád* altábornagy: „Orosz betörések Magyarországra 1914. IX–1915. I.” című mű szerkesztéséhez beküldött adatok. 3. o.

²⁴ *Deseő* 1925. 49. o.

XI., a XXIII., a XVIII., tartalékban pedig a XVI. A 8. hadsereg központja a már elfoglalt Csernovci lett. Az orosz ezredek pedig az alábbiak voltak: 1. lovasezred és a 11., 12., 32., 37., 43., 64., 79., 82. gyalogezredek.²⁵

A Hofmann csoport eközben újabb erősítéseket kapott, összesen nyolc menetzászlóaljat és két honvéd tartalék úteget. Ebből kettőt Bothmer kapott meg, a többit Fleischmann Ignác ezredes vezetésével Szolyvára rendelték. Az erősítéseknek köszönhetően a védelem sikeres ellentámadásba mehetett át. Attems altábornagy október 5-én előrenyomult Técső irányából a 2. lengyel légióval karöltve.²⁶

A Kárpátok védelmét október elején Pflanzler-Baltin vette át, akinek alárendelték a Hofmann csoportot.²⁷ A megerősített csoportot időközben hadtestté minősítették, összesen 26 zászlóaljból, három lovasszázadból és négy útegből állt.²⁸ Az alakulatok megnevezése az 55. gyaloghadosztály és a 131. gyalogdandár, fő feladata a Dnyeszter irányába való előretörés lett. Attems altábornagy az új 56. gyaloghadosztállyal²⁹ Kőrösmezőnél vívott még orosz utóvédharcot, a 2. lengyel légió Trzaska-Dursky Károly altábornaggyal pedig Királymezőnél.³⁰ Schuler Eugen vezérőrnagy az új 54. gyaloghadosztály irányítását vette át Kirlibabánál, Felső-Visónál pedig Rác Gábor ezredes az új 52. gyaloghadosztályt.³¹

November közepén Borojević 3. hadserege Uzsok és Zboró közötti vonalra vonult vissza, a 8. orosz hadsereg támadására reagálva ugyanis a Lemberg visszafoglalására irányuló próbálkozások sikertelennek bizonyultak. A Kárpátok védelmét most a 3. hadsereg vette át. A Duklai-hágót a III. hadtest 6., 28., 22. Landwehr-hadosztálya, Mezőlaborcot és a Lupkowi-hágót a VII. hadtest 17. cs. és kir., valamint 20. honvéd gyaloghadosztálya védte a fő útvonalakkal együtt. Az Ung völgy és az Uzsoki-hágó védelmét a 38. honvéd gyaloghadosztály és az 1., 2., 102. gyalogdandár és a 8. lovashadosztály látta el. Az orosz gözhenger nyomására november 18-án újabb visszavonulásra került sor a Havasköz–Malomrét–Patakújfalu vonalára, amely egy láncreakciót indított el, és a Hofmann csoport³² kénytelen volt a Vereckei-hágóig hátrálni, sőt, Borojević jobbszárnya Homonna irányába vonult.³³ Ekkor vezényelték a frontra Szurmay Sándor és Kornhaber Adolf³⁴ altábornagyok csapatait azzal a céllal, hogy délről és keletről az ellenséget meghátrálásra kényszerítsék. Az akció sikerrel járt, de a Bártfa visszafoglalására szánt időveszteség

²⁵ ÖStA KA Manuskriptensammlung. 10. Strategische Studie über den Weltkrieg 1914–1918. Periode vom 14. Sept. bis 28. Nov. 1914. Korolkow.

²⁶ HL II. 115. K.u.K. 7. AK 92. d. 25–27. o.

²⁷ Hofmann csoport (55. hadosztály: Fleischmann ezredes 129. dandár, Spaiber alezredes 130. dandár, Berger 131. dandár).

²⁸ 16 000 gyalogos, 450 lovas és 16 löveg. *Deseő* 1925. 50. o.

²⁹ 56. hadosztály: Bothmer 132. dandár, Attems 133. dandár.

³⁰ Durski altábornagy légiója: I/2. Januszajtis, II/2. Ruczinszkij, II/3. Kítay, III/2. Fabrici, IV/3. fele Koller, IV/2. Roja. HL II. 115. K.u.K. 7. AK Pflanzler-Baltin. 92. d.

³¹ *Deseő* 1925. 50. o.

³² HL II. 144. K.u.K. Gruppen-, bzw. Korpskommando Hofmann. 208–209. d.

³³ *Kiszling* 1977. 45–49. o.

³⁴ Kornhaber Adolf (1856–1937). A háború kitörését követően reaktiválták és a pozsonyi IV. honvédke-rülethez osztották be. 1914. november 22-től a Kornhaber-csoport parancsnoka az orosz fronton, majd 1915. január 16. és október 20. között a m. kir. 51. gyaloghadosztály parancsnoka. *Balla* 2010. 189. o.

súlyos katonai hibákhoz vezetett. Boroeviç idõkõzben elrendelte ugyanis a Kassa³⁵ környékére való visszavonulás elõkészítését, de szerencsére az oroszok Krakkó irányába vonultak, s így a közvetlen veszély elmúlt.³⁶

Az oroszoknak ugyan sikerült két hadtest (a III. és VII.) arcvonalát a balszárnyon benyomni, de Svetozar Boroeviç a jobbszárnyról indított támadásával, a 38. honvéd gyaloghadosztály Uzsookról, a Nagybereznára küldött 56. gyaloghadosztály pedig Cirókaújfalutakcsány irányába ellenlökést végzett és megállította az oroszokat. A harcok váltakozó sikerrel folytak, míg meg nem kezdõdött a limanówa–lapanówi csata, melynek következtében az oroszok a Kárpátok vonaláról csapatokat vontak el. December 9-én a Szurmay csoport Neu-Sandec felé nyomult elõre. Uzsoknál Csermák³⁷ ezredes a fél 38. honvéd gyaloghadosztállyal maradt hátra, átírányítva a Pflanser-Baltin csoporthoz.³⁸ A visszamaradt résznek (75. hegyi dandár, a 21/II. népfõkelõ zászlóalj, az 5. hegyi ágyús ezred II. osztálya, egy huszárszászad és a 11/5 hegyi ágyús üteg) Csermák Mihály ezredes parancsnoksága alatt a 822. magassági pontot Zolbina–Szuhapatak vonalában kellett védenie. A többi egységet a Héthás felé megindított ellentámadás miatt átcsoportosították, nehogy az oroszok Neu Sandec felé újabb akciót kezdeményezzenek, az erõket le kellett kötni. A gyalogság Fenyvesvölgy és Csontos, a tüzérség és a vonatok Nagyberezna, Kisberezna és Bercsényfalva környékén várták a parancsot.³⁹ A limanowai csatát követõen az oroszok nyomása csökkent, december végéig a frontvonal egyes szakaszain nyugalom volt tapasztalható, kivéve az Uzso környéki területeken, ahol december végén és január elején is heves harcokról számoltak be.⁴⁰ 1915. január 16-án, egy héttel a kárpáti téli csata kezdete elõtt visszarendelték az Ung völgyébe Szurmayt. A terveknek megfelelõen a területeket lezárták, a lakosság nagy részét eltávolították, az ellenõrzéseket fokozták. Közben a délrõl támadni akaró erõk egy új sereget is felállítottak, a Linsingen vezérõrnagy által irányított német Déli hadsereget, a Südarmeet. A gépezetbe viszont hiba csúszott, mivel az oroszok is offenzívát terveztek a Kárpátok vonalán egyidõben az osztrák–magyar támadással. Maga Bruszilov is ír errõl visszaemlékezésében: „Személy szerint én úgy terveztem a támadást a Kárpátokban, hogy összpontosítok négy hadtestet és legalább három-négy lovashadosztályt a Duklai-hágótól Baligródig húzódó arcvonalszakaszon Homonna irányába, hogy minél gyorsabban lejussak a Magyar Alföldre... Azt terveztem továbbá,

³⁵ A Tanácsköztársaság alatt Boroevicet, a volt kassai VI. hadtest és a 2. Armeekommando parancsnokát, valamint Szurmay Sándort, a Szurmay-hadtest parancsnokát is bíróság elé állították. Boroevicnél felrõtták, hogy az orosz betörés elõl Kassára menekült, ahol hat hónapot töltött. A magyar katonákról a nemzetiszínû szalagokat leszedette és a halálba küldte õket. Balázs Bence bírálataiban leszõgezi, hogy a háború alatt a tábornoknak szerencséje volt, mert semmit sem lehetett rá bizonyítani. Ennek egyik oka, vélik a bírálók, hogy az adott idõszakokban csak védelmi feladatokat látott el, amely bármekkora áldozattal járhatott. Szurmayt uzsoki mészárosnak nevezték, akit csak a Mária Terézia Rend megszerzése érdekelt. Diószeghy a vádiratban azt állította, hogy „Gépfegyverrel lövette katonáit, ha nem sturmoltak elég gyorsan a meredek hegyoldalakra vagy magával a tüzérséggel lövette õket.” A másik vádpont szerint pedig Vázsonyi Vilmos igazságügyi miniszterrel Károlyi Mihály letartóztatásán dolgozott. *Balázs* 1919. 7., 21. o.; *Diószeghy* 1919. 8., 10. o.

³⁶ *Felszeghy* 1938. 168–169. o.

³⁷ Csermák Mihály ezredes. A háború kezdetén a 75. hegyi dandár parancsnoka. Békében a pécsi katonai iskola tanára, a marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezred parancsnoka. Háborús sikerei közé tartozott, hogy 1914. december 22.-én elfoglalta Határszegnél a Zolohina-magaslatot, 23-án a Határhegyet, majd december 24-én a Studnicát. 1914. december 31-én Uzsoknál támadás során halálos golyó érte. Haláláról lásd *Nagy* 1916.

³⁸ *Deseõ* 1925. 85. o.

³⁹ A világháború, 1937. 399. o.

⁴⁰ *Veltzè* 1916. 179. o.

hogy ezzel egyidejűleg Turván át Ungvár felé nyomul majd előre a 7. hadtest legalább egy lovashadosztállyal és magára vonja az ellenséges erők egy részét, innen nyugatra pedig, a 3. hadsereg balszárnya segít nekem erői egy részének előrevetésével...⁴¹

A januári offenzíva idején a Súdarmee egyik célja nem lehetett más, mint az, hogy az oroszokat Bukovinából és a Duklai-hágóról visszaszorítsa.⁴² A Súdarmee az osztrák–magyar 19. és 55. hadosztály, a 135. dandár, a német 1. és 3. gárda gyalghadosztály, valamint a 48. tartalék hadosztály alkotta, balra a Szurmey-hadtest, tőle jobbra pedig a Pflanzler-Baltin hadseregcsoport.⁴³ Így az új seregetest a 3. osztrák–magyar hadsereg és Pflanzler-Baltin hadseregcsoportja közé ékelődött be. Jobbszárnyát Gerock német vezér ezredes hadteste⁴⁴ Ökörmező–Toronya között, a Hofmann-hadtest⁴⁵ középen Volóc és Vezérszállás között, balszárnyon pedig a 3. német gárdahadosztály alkotta az Uzsoki-hágóig. A január 23-án kezdődött offenzíva során Szurmey visszafoglalta az Uzsoki-hágót.⁴⁶ Egyes csapatok (3. német gárdahadosztály) egyből a verekei szoros felé irányították támadásaikat, hogy az ellenséget oldalba kapják. A Szurmey-hadtest január 27–31. között már az Uzsoki-szorostól északra lévő területeket támadta. A Súdarmeehoz tartozó 19. hadosztály a Beszkidi-szorost foglalta el. A Pflanzler-Baltin csoport is sikereket ért el, legalábbis kezdetben, mert február közepére eljutott a Kolomea Stanislau vonaláig.⁴⁷ 1915 telén közben az alábbi csapatösszevonásokra került sor a Kárpátokban: a 2. hadsereg kötelékéből a 27., 31., és 32. hadosztályt, a 4. hadseregből a 38., 41. honvéd gyalghadosztályt és a 9. hadosztályt, valamint a 13. lövészadosztály nagy részét egységes irányítás alá helyezték.⁴⁸

A kárpáti harcok váltakozó sikerekkel folytak, az osztrák–magyar hadvezetőség legfőbb célját, Przemysl felmentését viszont nem érte el, sőt áprilisban a húsvéti csata nyomása alatt a helyzet tovább romlott, míg a gorlicei offenzíva el nem kezdődött.⁴⁹

Kivételes intézkedések és a kormánybiztosi szerepkör

Az északkeleti vármegyék (Ung, Bereg, Máramaros, Zemplén) egyes járásai 1914 szeptemberétől egészen 1916 júliusáig⁵⁰ hadműveleti területté váltak. Míg Galíciában az osztrák kivételes törvények értelmében teljes egészében átadták az irányítást a hadseregnek, beleértve a polgári közigazgatás egészét, addig a Magyar Királyság területén a

⁴¹ *Brusilov* 1986. 128. o. Vö. ÖStA KA Manuskriptesammlung. *M. Boncz-Brujewicz*: Unser Verlust von Galiczen im Jahre 1915. 1. Teil. Über die Karpathen nach Ungarn im Winter des Jahres 1915.

⁴² *Madelung* 1917. 10–11., 15. o.

⁴³ Wolfdieter Bihl szerint a Súdarmeehoz a három német gyalghadosztály és a két közös gyalghadosztály mellett egy német és egy osztrák lovashadosztály is tartozott. *Wolfdieter* 2010. 110. o.

⁴⁴ 19. osztrák, 48. német hadosztály és egy osztrák népfőlkelő gyalogdandár.

⁴⁵ 1. német és 55. osztrák–magyar hadosztály, 131. gyalogdandár.

⁴⁶ *Deseő* 1925. 93. o.

⁴⁷ *Aggházy–Stefán* 1934. 155. o.

⁴⁸ *Pollmann* 2003. 83. o.

⁴⁹ Lásd bővebben: *Keegan* 2014. 244–254. o.; *Зайончковский* 1924. 180–181. o.; *Stein* 1915. 17. o.; *Cramon* 1920. 5–10. o.; *Conrad* 1921–1925. 843. o.; *Kiszling* 1977. 63–65. o.; *Kováč* 2008. 53–58. o.; *Daniloff* 1925. 450–484. o.

⁵⁰ A hadműveleti terület tábori hadsereg ellenőrzése alatt álló zónája. Határvonalai közvetlenül a frontvonal, a hátsószög felé pedig a záróvonal, amelyen keresztül csakis katonai engedéllyel és igazolvánnyal lehet közlekedni. A zónában seregetestek és seregcsoportok is tevékenykedhetnek. Az adott területen vezetik be a katonai közigazgatást. *Sziji – Ravasz* 2000. 250. o.

kivételes intézkedések keretében részleges, a hadművelési területek egyes részein pedig teljes katonai igazgatás került bevezetésre.⁵¹ A kivételes intézkedésekkel elvileg a hatalom a kormány kezében maradt, mert a hadsereg nem kapott jogot közigazgatási funkciók irányítására. A hadiszolgáltatásokat a polgári közigazgatásnak kellett megszabnia – állítja Galántai József –, de Bereg és Ung vármegye északi járásainak kormányzati szervei a hadműveletek során részben vagy egészben elmenekültek. A hadsereg szabad kezet kapott, bár tény, hogy erre a kormánybiztosi rendszerrel megpróbálták megoldást találni.⁵²

A katonai közigazgatás a Monarchia területén békében katonai területekre és hadkiegészítési kerületekre oszlott. A kerületeket a területparancsnokságok irányították. A császári és királyi, valamint honvédkerületek határai az 1912. évi XXX. törvénycikk értelmében területileg egybeestek, katonai közigazgatásuk pedig párhuzamosan működött Kassa központtal,⁵³ mely szigorúan a katonai kerület, hadkiegészítő terület ügyeivel foglalkozott. Az anyagbeszerzés és az ellenőrzés katonai jellegű volt és nem terjedt ki a polgári közigazgatásra. Békében az állami szervekkel való kapcsolatot legtöbb esetben a hadbiztos tartotta fenn.⁵⁴

Háború idején a hadsereg egyes területek teljes irányítását is átvehette, kizárva a kormány szerveit, ha azok menekülésre kényszerültek. A gazdaság és a társadalom megfelelő mozgósításához rendeleti kormányzásra volt szükség.⁵⁵ 1914. július 26-án, két nappal a hadüzenet előtt a magyar kormány ezt a törvényt⁵⁶ azonnal hatályba léptette, s az északkeleti vármegyék területére, szorosabb értelemben a kassai VI. hadtestparancsnokság területére kormánybiztost neveztek ki. A helyi lapokban ez augusztus 3-án jelent meg.⁵⁷ A kormánybiztos id. Molnár Viktor, helyettese Szinyei-Merse István lett. Feladata a katonai közigazgatási szervekkel való szorosabb együttműködés, illetve a rendkívüli helyzetek megoldása volt. Tisza István hat kormánybiztost említ.⁵⁸ Az 1916-os Bruszilov-

⁵¹ Galántai 1985.; Galántai 2001.; Felszeghy 1918.

⁵² Polónyi Dezső szerint ugyan a katonai és polgári hatóság kapcsolata koordinált volt, de a kormánybiztoson keresztül a katonai rendeleteket gyorsan, pontosan és lelkiismeretesen végre kellett hajtani. Polónyi 1916. 10–11. o.

⁵³ Ravasz 2008. 51. o.

⁵⁴ Vághó 1900.; Kiss 1895. 1914 júniusában a kassai VI. hadtest hadbiztosága harcászati megbeszélést tartott, a hadtest hadbiztosai: Sellyei Eil alhadbiztos, Diez Nándor főhadbiztos (főnök), Rappard Jenő főhadbiztos, Treybal Ferenc alhadbiztos, Richter Antal alhadbiztos, Pfitzner József tüzér százados, Horny Oszkár alhadbiztos, Kraupp János főhadnagy, Eschermann Richárd hadbiztos. HL VII. Tgy. 659. Steiner Vilmos: A volt kassai katonai parancsnokság élelmezési szolgálata a világháború alatt. 69. d.

⁵⁵ Ennek érdekében minden egyes vármegye kapott egy mozgósítási titkos utasítást. Az utasítás az alispánok birtokában volt, amely tartalmazta a szükséges intézkedéseket, valamint az ellenséges betörés esetére szóló utasításokat (pl. evakuáció) és táviratokat, szükség esetén ezeket azonnal szét lehetett küldeni. A rendelkezéseket a főispánok az alispánokkal, azok pedig a járási tisztviselőkkel is megtárgyalták. HL VII. Tgy. 564/1. Szinyei Merse István: „Orosz betörések Magyarországra” című mű szerkesztéséhez beküldött adatok. 8. o.

⁵⁶ A törvény 32 paragrafust tartalmazott, amelyből nyolcat érvényesítettek is: az útlevel kiadásának a korlátozása, a sajtócenzúra, a közlekedési korlátozás, a bejelentkezési kötelezettség, a fegyverek beszolgáltatása, az egyesületi korlátozás, a rögtönítélő bíróság bevezetése, a gyülekezés korlátozása. Polner 1914. 489–511. o.

⁵⁷ Határszéli Újság, 7. (1914) 32. sz. 2. o.

⁵⁸ A Magyar Királyság területén 1914–1918 között az alábbi kormánybiztosok működtek. Az északi harctéren a VI. hadtest mellett: báró párnói id. Molnár Viktor, a magyar Főrendiház tagja, egész Erdélyre kiterjedő hatáskörrel Betegh Miklós, Torda-Aranyos vármegye főispánja, az egész délnyugati harctéren báró Tallián Béla nyugalmazott földművelésügyi miniszter, Temes és Krassó-Szörény vármegyei területén Joanovich Sándor, Temes vármegye főispánja, Torontál és Bács-Bodrog vármegyékben Dellimanics Lajos, Torontál vármegye főispánja és a Linsingen német tábornok parancsnoksága alatt álló német, úgynevezett déli hadsereg mellett gróf Schönborn Buchheim Károly. Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat. 4. k. 1927. 22. o.

offenzíva idején Molnár Viktor kassai kormánybiztos mellé egy újabbat is kineveztek, Nyegre László főispánt Máramaros vármegye területére. Báró Perényi államtitkár a belügyminiszter nevében azt kérte, hogy ezt ne hozzák nyilvánosságra, ne tegyék közé a lapokban sem, a minisztertanács azonban a kihirdetés mellett döntött, és a *Budapesti Közlöny*ben meg is jelent a tájékoztatás.⁵⁹ 1916. július 25-én a területet belső hadművelleti területté nyilvánították.⁶⁰

Az 1915. évi III. törvénycikk értelmében a Magyar Királyság területén kétféle kormánybiztost különböztünk meg: a katonai parancsnokság területére kinevezett és a parancsnokság mellé beosztott biztost, valamint a törvényhatósági területre kinevezett megbízottat. Az utóbbi székhelye állandó volt, ezért ezt a pozíciót leggyakrabban a főispán kapta meg, fizetés nélkül, de juttatásokkal. A kormánybiztosok közül csupán Tallián Béla és Molnár Viktor nem tartozott a főispáni karhoz, ezért a juttatások tekintetében a legmagasabb összeg illette meg őket, azaz 2000 korona utazásra és irodai átalányra.⁶¹ A kivételes intézkedésekre kiadott tájékoztató 20. paragrafusa alapján ezt az összeget a hadügyi tárcának kellett volna fizetnie, de a hadsereg csakis Tallián Béla díját vállalta, annak ellenére, hogy 1914. november 25-ével az összes kormánybiztos esetében így kellett volna eljárnia. A Belügyminisztérium 105 003 korona 87 fillér térítést követelt a hadseregtől. Sándor János belügyminiszter Tisza István miniszterelnökhöz fordult az ügy tisztázása érdekében, illetve Alexander Krobotin hadügyminisztert is megkeresték 1915. április 27-én.⁶² A hadügyminiszter azonban 1915. november 5-i íratával újból elutasította a kérelmet. Mindkét kormánybiztos közvetlenül a kormánynak lett alárendelve.

A katonaság mellé beosztott biztos felelt a kémelhárításért, útbiztosításért és karbantartásért, a különböző feljelentések polgári vizsgálatáért és a hadsereg számára fontos nyersanyagok zavartalan beérkezéséért, a csendőrség irányításáért.⁶³ Az első kormánybiztosi megnyilvánulás a helyi lapokban szeptember 20-án történt, amely a lakosság háborús helyzethez való hozzáállását firtatta. Felhívták a polgármesterek és alispánok figyelmét arra, hogy a saját csapatok sebesültjeinél a hivatalos okiratokkal nem rendelkező egyének nem tartózkodhatnak a pályaudvarokon, mert sok esetben az ellenséges hadifoglyokkal és sebesültekkel szemben feltűnő részvétüket fejezik ki.⁶⁴ Emellett a szárnyparancsnokságok jelentették, hogy a saját katonaság a civilekkel való érintkezés során háborús élményeiket „kiszínezve, elferdítve” adja elő, ezért is csökkent a polgári lakosság háború iránti elkötelezettsége. Kijelentették: „A hazaérkező sebesültek figyelmeztetendők, miszerint

A *Budapesti Közlöny* és az Magyar Nemzeti Levéltár forrásai ettől eltérő adatokkal szolgálnak: Betegh Miklós, Szinyei Merse István, Joanovich Sándor, Dellimanics Lajos, báró Kürthy Lajos, Szász József, Mara László, gróf Bethlen Ödön, Craus István, Bartal Aurél, Walbaum Frigyes, gróf Bethlen Balázs és Szalavszky Gyula. MNL OL K 26. 1915-VII. res. tétel. 1033. cs. 9702/Eln. 2. o.

⁵⁹ MNL OL K 26. 1916-VII. res. tétel. 1070. cs. 4661/res. 916. 21. o.

⁶⁰ MNL OL K 26. 1916-VII. res. tétel. 1070. cs. 4661/res. 916. 23. o.

⁶¹ Betegh Miklós és Szinyei Merse István 1500, Joanovich Sándor, Dellimanics Lajos és báró Kürthy Lajos 1000, Szász József, Mara László, gróf Bethlen Ödön, Craus István, Bartal Aurél, Walbaum Frigyes, gróf Bethlen Balázs és Szalavszky Gyula 500 koronát kapott. MNL OL K 26. 1915-VII. res. tétel. 1033. cs. 9702/Eln. 2. o.

⁶² MNL OL K 26. 11915/Eln. 7. o.

⁶³ Lásd bővebben: MNL OL K 26. 1070. és 1168. cs., valamint MNL Sz-Sz-BL IV. B. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1868–1918 között, 102. cs. Itt szervezési határozványok, szolgálati utasítások és a megfigyelő állomások katonai parancsnokságainak iratai találhatóak. A kormánybiztos háttországi legfontosabb intézkedései a sebesültszállító vonatok szervezési határozványai, berendezkedés a megfigyelő állomásokon.

⁶⁴ Ung, 52. (1914) 41. sz. 4. o.

hazajövetelük célja az, hogy meggyógyuljanak, nem pedig az, hogy a lakosságot rémületbe ejtsék, s hogy ily eljárást a katonai törvények szerint büntetik. Ily jelenségek észlelése esetén nevezettek az őrsparancsnokságok részéről előjáró katonai parancsnokságaik értesítése végett az előjáró szakasparancsnokságokhoz haladéktalanul feljelentendők.⁶⁵ Ezeket az állításokat a Bereg és Ung vármegye területére érkező újabb és újabb katonaszállítmányok továbbadták a civileknek, ami a törvény szerint izgatásnak minősült. Így a vármegyék csendőrszárnyainak területére telepített Landwehr-hadátalakulatok parancsnokságait is bevonták a megfigyelésekbe.

A kivételes hatalom képviselőjeként a kormánybiztos elsősorban gyakorlati feladatokat látott el. A törvény biztosította számára a rendvédelmi szervek, a csendőrség, pénzügyőrség, határrendőrség⁶⁶ és az állami erdészet közegei feletti ellenőrzést is.⁶⁷ A karhatalom igénybevételét az 1876-os Szolgálati Szabályzat I. része taglalta. Ezt 1876. június 13-án az 1962/eln. miniszteri körrendelettel ismertették: „A sorhadi vagy honvédségi karhatalom csakis azon esetben vehető igénybe, ha a politikai hatóságok rendelkezésére álló fegyveres erő elégtelen lenne a rend fenntartására vagy helyreállítására, miből önként következik, hogy a közigazgatási hatóságok a rend fenntartása céljából saját fegyveres erőt kötelesek tartani, s első sorban azt alkalmazni és csakis ennek elégtelensége esetén alkalmazandó a katonai karhatalom.”⁶⁸ A karhatalom alkalmazásához mindig a politikai hatósághoz kellett fordulni, mivel ott ismerték legjobban az adott körülményeket. Ha nem volt meg a kellő erő, használhatták a közös vagy honvédségi alakulatokat is. Ilyenkor az állomásparancsnokságokhoz intézték a kérvényeket. A következő utasításra 1887. január 16-án került sor a 4539/eln. rendeletben, amely a karhatalom célját és a jogosultak hatáskörét taglalta. Azok alapján az erőszakos ellenállás felszámolására és a törvényes rend helyreállítására alkalmazhatták. A jogosultak köre: a királyi ügyészség, királyi járásbíróság, szolgabírák, községi bíró a jegyzővel, az alispánok, a királyi miniszter, illetve a csendőrpáncsnokság és szárnyparancsnokság.⁶⁹ Magyarországon a katonaság karhatalmi beavatkozását az 1889. évi VI. és az 1890. évi V. véd- és honvédtörvénycikk taglalta. A 6707/1896. rendelet alapján a polgári hatóság részéről a katonai karhatalom alkalmazását a közrend fenntartására a csendőrség összpontosításának elégtelensége határozta meg. A karhatalmat korlátok nélkül csak a honvédelmi miniszter, a hadtestparancsnok és az állomásparancsnok rendelhette el. Sürgős esetekben a helyőrség, vagy ideiglenesen az ott állomásozó csapatparancsnokok.⁷⁰ Esetünkben a karhatalom alkalmazása már a hadüzenet napján megtörtént a mozgósítás zavartalan lebonyolítása végett.⁷¹

⁶⁵ KTÁLF F. 10. op. 5. od. zb. 842. A kivételes intézkedések rendeletei, hadbavonultak felmentései, járművek katonai ellenőrzése, a császári és királyi 6. hadtest és a kassai kormánybiztos levelei, galíciai menekültek ellátása, polgári áruforgalom helyreállítási ügyek. 64. o.

⁶⁶ A határszéli állomásparancsnokságok vezetői, akik közvetlenül is a kormánybiztos fennhatósága alá tartoztak. Máramarossziget: Ederly István nyugalmazott állományú csendőr hadnagy, Beszkid: Michellyes Károly nyugalmazott állományú csendőrhadnagy, Nagyberezna: Szelecsényi Hugó, nyugalmazott állományú csendőr főhadnagy, Mezőlabor: Fejér Kálmán hadnagy, továbbá Munkács, Ungvár és Kassa város csendőrségei is. MNL Sz-Sz-BL IV. B. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1868–1918 között. 102. cs.

⁶⁷ *Felszeghy* 1915. 1–2. o.

⁶⁸ *Balogh* 1893. 597. o.

⁶⁹ *Balogh* 1893. 598. o.

⁷⁰ *Egyedi* 1912. 531. o.

⁷¹ A részleges mozgósítás július 25-én következett be 21 óra 23 perckor, amely a „B”, vagyis balkáni háborút készítette elő. Az általános mozgósítást pedig július 31-én 12 óra 23 perckor. *Horváth* 1928. 18–20. o.

A mozgósítás elrendelését⁷² a települések nagy részén még július 31-én kihirdették, viszont a helyi lapok közül elsőként az *Ung* című hetilap csak augusztus 2-ai számában tette közzé a cs. és kir. ungvári állomásparancsnokság értesítését: „*Ó cs. és ap. kir. Felsőge* a részbeli mozgósítást és a népfelkelés részbeli felhívását és behívását legkegyelmesebben elrendelte. Az erre vonatkozó közelebbi tudnivalók az illető katonai kerületi körletekben nyilvánosan kifüggesztett hirdetményekből vehető ki.”⁷³ Berzovicy István rendőrkapitány még aznap kihirdette a népfelkelők bevonulását, de ez csakis azokra vonatkozott, akik behívójegyet kaptak. A mozgósítás teendőire vonatkozó utasítást az 1889. évi 5011. eln. számú honvédelmi miniszteri rendelet szabályozta. Első ízben maga a IV. csendőrkerület parancsnoksága és Nemesszeghy László⁷⁴ beregszászi szárnyparancsnok kérte a karhatalom kirendelését. Így Budapestről és Dunántúlról érkeztek csendőrök a nagyobb városokba. Ennek eredményeképpen a cs. és kir. VI. hadtestparancsnokság már 1914. augusztus 6-án köszönetét fejezte ki Bereg és Ung vármegyék főispánjainak, valamint Molnár Viktor kormánybiztosnak a mozgósítás során mutatott példás helytállásért: „A mozgósítás kezdete óta örvendetes elégtétellel konstatáltam, hogy a parancsnokságom alatt álló terület közigazgatási hatóságai és összes lakossága az uralkodó és a haza iránti kötelmeinek hazafias lelkesedéssel, buzgalommal és odaadással tesznek eleget. Különösen ki kell emelnem az összes nemzetiségnek egyaránt átható azon törekvését, mellyel a zászlókhöz való bevonulásra szóló legfelsőbb parancsot haladéktalanul és örömteljesen teljesítik.”⁷⁵

Augusztus 20-án a mozgósítás befejezése előtt rendelet született arról, hogy a közigazgatás a 26. mozgósítási nap után is katonai kiegészítési és mozgósítási feladatokat fog kapni, melyek végrehajtására a közös hadsereg vagy a honvédség állományában tartalékos beosztással rendelkező személyeket kell beosztani, legalábbis bizonytalan időre.⁷⁶

A kormánybiztosok a törvényhatósági, községi és állami tisztviselőkkel közvetlenül rendelkeztek, így sokszor problémát okozva, de egyszerre tudtak rendeleteket kiadni a törvényhatóság részére és a katonai parancsnokság területére. Az ilyen típusú eljárás esetében mindig bemutatták a katonai jellegű ügyiratokat a polgári közigazgatás számára.⁷⁷

Katonai rendeletek bevezetése a hadműveleti területen

A hadműveleti területeken (a nagybereznai, perecsenyi, szolyvai és az alsóvereckei járások) 1914–1916 között általános és részleges intézkedéseket vezettek be. Általános volt a civil lakosságra vonatkozó összes szabályozás, ugyanakkor ide sorolták a katonai szempontú rendelkezések közül a katonák szabadságoltatásának a tiltását is. A részleges korlátozások egyes csoportokra vonatkoztak, mint például az idegen állampolgárookra, legfőképp a hadköteles korúakra. A katonai igazgatás bevezetésére szeptember 24-én került sor. A hadműveleti területek sajátossága, hogy az itt folyó közigazgatás csakis a közel-

⁷² Az általános mozgósítás elrendelésének napja: július 31. Az első mozgósítási nap: augusztus 4. Az első felvonulási nap: augusztus 6.

⁷³ *Ung*, 52. (1914) 32. sz. 2. o.

⁷⁴ Nemesszeghy László százados (1881–1959) 1913. október 1. és 1916. január 16. között a IV. csendőrkerület beregszászi szárnyának parancsnoka. *Szakály* 2014. 177. o.

⁷⁵ KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 842. 24. o.

⁷⁶ KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 680. Honvédelmi Minisztérium rendeletei mozgósítás során felállított őrségek tárgyában. (1914. január 11. – 1914. október 27.). 10. o. Vö. *Ung*, 52. (1914) 37. sz. 1. o.

⁷⁷ *Felszeghy* 1915. 1–2. o.

ben folyó hadművelleti érdekeket szolgálta. A hátszói területekhez képest a közélet, a közegészségügy és a közrend fenntartása itt különösen fontos volt. Azok a katonai parancsnokságok és intézmények, amelyek az adott területen a közigazgatási hatóságok feladatkörét érintették vagy kiegészítették, katonailag végig rendeltetésszerűen működtek. Rászorultak azonban a polgári közigazgatás segítségére, de az elvesztette jogait az irányításban. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a válságos időszakban a hadművelleti területeken megkülönböztettek belső és külső területet, a harci cselekmények folyása szerint.⁷⁸ A belső zónában helyezkedett el a harcoló csapatok körlete.⁷⁹ Megszűnt a civil forgalom engedélyezése egészen a harcvonaltól az első csendőrkordonig, ezen túl már a harctér és a front következett. A területen maradt polgári lakosság jogait korlátozták.⁸⁰ A mozgásszabadság részben vagy teljesen megszűnt, mivel a közlekedést és a közlekedési utakat hadi célok szolgálatába állították. Nem mehetek az erődítési munkálatok alá helyezett területekre, egyes vonalak átlépéséhez a polgári hatóságok mellett katonai engedélyre is szükség volt. Sándor János belügyminiszter 1914. augusztus 21-én kelt rendelete az autók ellenőrzését is előírta: a gyanús jármű hírének terjesztése tilos volt, de a katonai és polgári szervekkel lehetett közölni, ha a hír megerősítést nyert. A hadművelleti terület álhírterjesztőinek büntetése fokozottabb volt, mint a hátszói részekén, mivel az ide érkező katonák következő útja már azonnal a frontra vezetett. Ezért a közigazgatási hatóság, mint rendőri büntető hatóság, 15 napi fogházzal és 200 korona pénzbüntetéssel sújthatta azokat a személyeket, akik hamis halálhírt, hadifogságba kerülést vagy általában vész hírt közöltek. A „civil” autók esetében a csendőrség és a rendőrség, a katonai autók esetében pedig csak a hadsereg járhatott el. Szigorú előírás volt ugyanakkor, hogy ellenállás esetén sem szabad a járművekre löni.⁸¹ A katonai parancsnokság a rendeletek mellett a civil lakosságot egyes feladatok elvégzésére is kötelezhette. A 3. hadsereg-parancsnokság hadtáparancsnoksága 1915. január 15-én levelet intézett a vármegyék vezetőihez, mi szerint a hadműveleteket nehezíti a hadművelési területek közútjainak rossz állapota. A kassai *Etappenkommando* a beregi és ungi alispánokat vette elő és vonta felelősségre. Kötelezték őket, hogy a külső és belső hadművelési terület egészén az összes férfi és nő útkarbantartási munkálatokat végezzen, akár az út mentén van a település, akár nem. Kövekkel és rőzsékkal töltötték fel az utakat, a sarat lehúzták. Minden ilyen munkálat átvételéért és ellenőrzéséért a legközelebbi magasabb parancsnokság felelt. A parancsnokságok kötelezték a civileket a táborozóhelyek, a vasúti állomások takarítására, ha a katonai alakulatok elvonultak, mivel egészségügyi okokból ez elkerülhetetlen

⁷⁸ 1915-ben kétszer is rendelkeztek a területek hadművelési beosztásáról és azok határainról. (1914-ből ilyen jellegű rendelet kiadása nem történt.) Az 1915. szeptember 10-i 32000/1915. B. M. és december 13-i 40500/1915. B. M. rendelet kivétel nélkül külső hadművelési területeknek minősítették az adott vármegyét. Az AOK közigazgatási és közlekedési érdekek előmozdítása céljából a külső hadművelési területekből kivette Ung és Bereg vármegyét 1916. június 10-én. *Magyar Rendeletek Tára*, 1915. 1195., 2189. o. és a 18000/1916. számú körrendelet. Uo., 1916. 1138–1140. o.

⁷⁹ *Felszeghy* 1918. 11–14. o.

⁸⁰ A katonai közigazgatás korabeli rendeletei, forrásai: Militärverwaltung: Einquartierung, Familienunterstützung nebst Anhang. Loewenthal, 1902. Ferdinandy 1913. Kriegs-, Zivil- und Finanzgesetze vom 4. Aug. 1914. Die ausserordentlichen Bestimmungen mit den amtlichen Begründungen, Bekanntmachungen und Ausführungsbestimmungen und den angezogenen Gesetzesstellen. Berlin, 1914.

⁸¹ KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 842. 40. o.; Ung, 52. (1914) 39. sz. 2. o.

volt.⁸² 1915. január 18-tól a 3. hadsereg-parancsnokság rendeletének értelmében a hadművelési területeken belüli polgári közlekedést leállították a tervezett offenzíva idejére. Egyedül csak azoknak a személyeknek járt utazási engedély, akik magától a parancsnokságtól kaptak pecsétet, ezek főleg rendőri vagy katonai közegek lehettek. Viszont ez ellentmondásra adott okot, mivel a Belügyminisztérium csak február 21-én tiltotta meg a Kárpátokban a harcvonalon lévő katonák rokoni vagy egyéb látogatását, számukra a vasúti igazolvány kiállítását is megszüntette.⁸³ A katonai állomásparancsnokság a helyi lapok szerkesztőségét a királyi ügyészség útján értesítette arról, hogy térképeket, helyszínrajzokat a csapatok állásáról, hadmozdulatáról a hadművelési területen tilos közölni.⁸⁴

Veszély esetén a hadsereg és a polgári hatóságok visszavonulását lehetőleg rendben és nyugodtan kellett végrehajtani, nem pedig menekülésszerűen. A hatóságok és a rendőri szervek egy része a közelben maradt, hogy hivatalukat minél hamarabb újra elfoglalják, feltéve, hogy időközben nem hívták be őket katonai szolgálatra.⁸⁵

A hadvezetőség augusztus 3-tól statáriumot rendelt el Bereg és Ung vármegyék területére, de a plakátok kifüggesztése a vármegyék településeire csak augusztus 14-én történt meg.⁸⁶ A katonai állomásparancsnokságok tájékoztatása szerint ez nem a teljes lakosságra vonatkozott, hanem csakis a katonaköteles vagy már bevonult személyekre.⁸⁷ A békében a polgári büntető bíraskodás alá tartozó személyeket háború alkalmával azonnal a katonai rögtönítélő bíraskodás alá helyezték, ha jogosulatlanul toboroztak, esküszegésre buzdítottak, vagy segítséget nyújtottak, valamint, ha kémkedéssel vádolták őket. A rögtönítélő eljárás bevezetését az Igazságügyi Minisztérium is meghatározhatta annak idejével és helyével együtt, de a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium egyetértésével. A rögtönítélő eljárásra a gyorsított bünvádi eljárás szabályai vonatkoztak. Kihirdetésére csak akkor kerülhetett sor, ha a katonai fegyelem csorbulását, a közbiztonság veszélyeztetését vagy a haderőt fenyegető bűncselekményeket lehetett tapasztalni.⁸⁸ A Honvédelmi Minisztérium a honvédség katonai bünvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. 14. paragrafusa alapján a katonai bűncselekményt elkövető egyének a honvéd büntetőbíráskodás alá kerültek. A vizsgált régió ezzel szemben nem a honvéd büntető bíraskodás alá tartozott, hanem a közös hadsereg büntető bíraskodása alá, mivel a harci cselekmények folytán a honvéd büntető bíraskodást itt nem lehetett gyakorolni.⁸⁹

A fent említett esetek közé tartozott a felség sértés, felségárulás, szökés, lázadás, felkelés, közcselekmény, gyilkosság, rablás, nyilvános erőszakoskodás, rongálás is, főleg a távirók és a vasutak esetében.⁹⁰

⁸² KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 889. császári és királyi 3. hadseregparancsnokság levelei, kormánybiztosi levelek, utazási korlátozás a hadművelési területeken, 4–5. o.

⁸³ KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 889. 7. 20. o. Vö. 21887/V. a./1915. B. M. körrendelete a harcvonalon lévő katonák látogatásának megszüntetéséről. *Magyar Rendeletek Tára*, 1915. 207. o.

⁸⁴ *Határszéli Újság*, 7. (1914) 48. sz. 3. o.

⁸⁵ Bővebben lásd *Suslik* 2014. 55–73. o.

⁸⁶ A késedelem okát nem ismerjük.

⁸⁷ *Határszéli Újság*, 7. (1914) 36. sz. 2. o.

⁸⁸ 5488/1914. M. E. rendelet a gyorsított bünvádi eljárás életbeléptetéséről. *Magyar Rendeletek Tára*, 1914. 1434–1437. o.

⁸⁹ *Magyar Rendeletek Tára*, 5491/1914. M. E. 1990–1991. o.

⁹⁰ *Ung*, 52. (1914) 37. sz. 2. o.

Tisza István 1914. szeptember 24-én levelet intézett Pál Alfrédhoz, hogy vegye fel a kapcsolatot a munkácsi katonai parancsnoksággal „Arról, hogy a lakosság körében egyes hazafiatlan érzelműek ne legyenek, jót senki sem állhat. De arról jót állok, hogy kevesebben lesznek, s a lakosság magatartása lojálisabb és kedvezőbb lesz, ha az utolsó napokban előfordult indokolatlan zaklatások és botrányos hatalmaskodások megszűnnek.”⁹¹ Tisza a feljelentések kivizsgálásánál és az ítéletek meghozatalánál igyekezett elérni, hogy a katonai hatóságok a polgári közigazgatás szerveit is bevonják a döntés meghozatalába. Galántai József ugyan ír a hadművelési területeken foganatosított súlyos intézkedésekről, de konkrétumokat nem említ. Az ellenséggel való együttműködés vádjában hozott halálos ítéleteket pedig a téli hadjárat idejére teszi, véleménye szerint a hadsereg-főparancsnokság által kiterjesztett rögtönítélő bíróság bevezetésére az északkéleti vármegyék területére és Miskolcra 1915 márciusában került sor.⁹²

A különböző csomópontokon a katonai szervek állami vagy katonai műtárgyak mellé őrséget rendeltek ki. Az öröknek az első felszólításra vagy az igazoltatásra nem reagáló egyénekkal szemben azonnal éles lőszerhasználatot engedélyeztek. A hidak, műutak, vasutak őrzése mellett sok esetben igényt tartottak rájuk a gyárak, malmok, bányák őrzésénél is. A rutén és román nemzetiségeket kémeknek,⁹³ kémgyanusaknak tartották. Ugyanakkor a hadsereg támogatásával, de ellentétesen a kivételes intézkedésekkel (egyesületek tiltása) támogatták a lövész, hazafias egyesületek őrző-védő szolgálatát, vagy a gyárak saját költségen felfogadott őrzővédő tevékenységét.⁹⁴

A felállított őrségek tevékenysége már augusztus 7-én több tragédiához vezetett. Előbb a nagymihályi Strömpl Pál és Sutter Rezső esett áldozatául a szigornak, akik motorbiciklivel akartak Ungvárról hazatérni, de az őrség felszólítását nem hallva tovább haladtak, és Szobráncnál lelőtték őket. Egy másik esetben Nagybereznán a vasúti kocsik felé közeledő Grünfeld Áronnal szemben használtak éles lőszert.⁹⁵ A rendőri szolgálat Ungvár városában 1914. augusztus 30-ra már kritikussá vált, mivel hat rendőr maradt a városban, közülük egy vasúti szolgálatot végzett, egy börtönőrként dolgozott. A hadművelési terület jellege folytán a rendőrkapitány az alispánon keresztül megpróbált rekvirálni 40 népfelkelőt a rendőri szolgálatra, de a kerületi parancsnokság bevonultatta az adott személyeket. Ennek ellensúlyozásaként a parancsnokság a pótzászlóalj négy századából tíz embert mégis átadott, hogy a hadiállapot alatti közbiztonságot fenntartsák, a vasúti forgalmat irányítsák.⁹⁶

Augusztus 3-án sor kerül a hadi menetrend bevezetésére is,⁹⁷ melynek egyik lényeges pontja, hogy a szállítások megkezdésétől számított hat napon át a civil forgalomnak

⁹¹ Vermes 1994. 266. o. A könyvben Pál Alfrédot kormánybiztosnak nevezi, ami téves, mert ő polgári biztos volt, a kormánybiztos a már említett id. párnói Molnár Viktor volt.

⁹² Galántai 1983. 1111–1112. o.

⁹³ 1915. június 13-án szentesítették azt a törvénycíkket (XVIII. tc.), amely a hazaárulók vagyoni felelősségéről rendelkezik. Ha valakit az a nyomatékos gyanú terhelt, hogy kémkedik, fegyverrel vagy egyéb módon szolgálja az ellenséget, ingatlanát és ingóságait azonnal igazolás nélkül is zár alá kellett helyezni. A zárlatot az igazságügy-miniszter által kijelölt vizsgálóbíró rendelte el. *Rendeleti Közlöny*, 97. (1915) 535–536. o.

⁹⁴ KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 842. 61. o. Vö. KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 680. 7. o.

⁹⁵ *Határszéli Újság*, 7. (1914) 33. sz. 2. o.

⁹⁶ *Ung*, 52. (1914) 39. sz. 1. o.

⁹⁷ *Ratzenhofer* 1931. 67–70. o.

meg kellett szünnie minden irányban.⁹⁸ Ezzel szemben a debreceni vonalparancsnokság augusztus 11-én sürgőnyt intézett a munkácsi és ungvári vonalparancsnoksághoz, hogy a helyi vasúti forgalomhoz semmilyen igazolvány nem szükséges, ám ezek a vonalparancsnokságok még azokat is feltartóztatják, akik érvényes úti okmánnal rendelkeznek.⁹⁹ A civil lakosságnak Budapesttel való összeköttetése egyetlen vonatpárra korlátozódott közvetlen járatral Lembergig. Kezdetben délelőtt 10 óra 15 perckor a 6616-os számú vonat a Keleti pályaudvarról indult Ungvár irányába, amely csak éjjel 00.30-kor ért Debrecenbe és másnap délután 4 órakor Ungvárra. A kontravonat, a 6609-es számú szerelvény minden éjjel 2 óra 16 perckor indult Budapest felé.¹⁰⁰ A postavonaton kívül a debreceni vasúti vonalparancsnokság egy helyi járatot is indított, de felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy katonai okokból ezek a vonatok el is maradhatnak. Csak főszolgabírói vagy rendőrhatalósági igazolvánnyal lehetett utazni katonai vagy vasúti célból. A vonat csak Csap–Ungvár–Nagyberezna között közlekedhetett, visszafelé pedig Nyíregyháza végállomással. Augusztus 17-től viszont a járatot beszüntették, így maradt a postavonat, amit személyszállításra csakis hadi érdekből használtak. Szeptember 18-ra a munkácsi és ungvári vasútvonalon a személyforgalom és a civil teherforgalom teljesen megszűnt. Maga a város intézett panaszt a kereskedelemügyi miniszterhez a helyzet orvoslása érdekében. Míg a szomszédos Beregszászból vagy Csapon keresztül a fővárosba tartó vasútidő 25 óra volt, addig a munkácsi vonalon ez kétszer annyi időt vett igénybe a különböző lezárások miatt. A város élelmiszerszükségleteit csak titokban és közúton tudta beszerezni a szomszédos településekről, mivel a raktáron lévő árukat a hadsereg lefoglalta az ott állomásozó galíciai népfelkelők, valamint a kiképzésre váró újoncok vagy oda irányított egyéb alakulatok számára. A kialakult helyzetben a város vezetése szerint azzal lehetett volna javítani, ha a Bátyú–Munkács vonalat kijavítanák és csatlakozást biztosítanának a Beregszász–Budapest vonalon.¹⁰¹ Ezt azért is tartották fontosnak, mivel az élelmiszer és tüzifa hiánya valószínűleg árdráguláshoz vezetett volna, ami hosszú távon nemcsak a hadsereg, hanem a vármegyék árucseréi üzleteire is káros. Ung vármegyében a vasúton még októberben is a nyári menetrend volt érvényben. A Kárpátokon áthaladó katonai vagy postavonatokon a helyi lakosságtól csomagot átvenni és a hozzátartozóknak kézbesíteni a járványos megbetegedések miatt tilos volt.¹⁰²

A hadsereg felvonulása során az igénybe vett vasúthálózatok mennyisége és minősége területtől függően változó volt. A csapatok Magyarország területéről a Kárpátokon át mindössze négy vasútvonalat használhattak.¹⁰³ A Volócon, Kőrösmezőn át vezető útvonalnak Stryj és Stanislau felé alacsony volt a teljesítménye, nem feleltek meg a kirakóközvet befogadóképességének.¹⁰⁴ Ezeket a vonalakat békében nem használták ki maximálisan. A legnagyobb teljesítményű vasúthálózat Galícia felé Miskolcon és Mezőlaborcon át

⁹⁸ „Az elrendelt mozgósítás folytán a vasutakon hadi menetrend lép életbe. Az eddigi menetrendi forgalom csütörtök éjfélig változatlanul fenn fog tartatni, csütörtökön éjjel után változnak meg a menetrendszerű vonatindulások, de intézkedés fog történni, hogy a közönség számára a forgalom a lehető legnagyobb mértékben lebonyolítassék.” *Budapesti Hétfői Hírlap*, XIII. (1914) 30. sz.; *Gerő* 2014. 453. o.

⁹⁹ KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 842. 33. o.

¹⁰⁰ *Határszéli Újság*, VII. (1914) 32. sz. 2. o.

¹⁰¹ KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 842. 90. o.

¹⁰² *Ung*, 52. (1914) 41. sz. 1. o.

¹⁰³ *Horváth* 1928. 17. o.

¹⁰⁴ *Stanfel* 2008.

vezetett, de sok helyen nehéz hegyi pályával rendelkezett.¹⁰⁵ A vasúti szállítások biztosítására békében összesen 27 vonalparancsnokságot hoztak létre.¹⁰⁶ A 27 parancsnokságból 12 székel Magyarországon területén, a legközelebbi Miskolcon. Háborúban további vonalparancsnokságokat hoztak létre, köztük a munkácsit, az ungvárit és a máramarosszigetit. A felvonulási terv vonatszükségeit 1914. április 1-jén dolgozták ki az 1913-as vasúti teljesítményi adatok alapján. Az ungvári vagy akár a körösmezői vonalon napi 13 darab száztegyes, azaz 50 vagonból álló vonatok közlekedhettek. A háború előtt és alatt igyekeztek egyes pályákat fejleszteni, mint az uzsokit vagy a körösmezőit, hogy elérjék a kívánt vagonmennyiséget.¹⁰⁷ Attól függően, hogy egyvágányú vagy kétvágányú pályáról beszélünk, a teljesítményük igen alacsony volt, óránként 11–15 km/óra.¹⁰⁸ Kéri Kálmán Ratzenhoferre hivatkozva egy keskeny nyomtávra való háromtegyes kocsira 20 tisztet vagy 30 közkatonát számolt, szállítóeszközök vagy tüzéségi eszközök esetében pedig három ló, egy szét nem szerelhető kocsi vagy hat hegyi löveg fért el a vagonban. Ungvár, Csap, Munkács, Bányó, Királyháza, Körösmező, valamint Volóc, kiegészítve a miskolci, mezőlaborci vonalakkal a harmadik határvonalhoz tartozott 703 km pályahosszal, ahonnan a különböző irányokba napi 140 száztegyes vonatot lehetett indítani a frontra.¹⁰⁹

A cs. és kir. hadseregfőparancsnokság 1914. augusztus 5-től elrendelte, hogy a mozgósítás ideje alatt a katonai és polgári hatóságok civil személyek részére első osztályú termes kocsit nem bocsáthatnak rendelkezésre egyetlen vasútvonalon sem, továbbá 1915. március 1-jétől a polgári egyének Kelet-Sziléziába, Galíciába, Bukovinába, vagy Észak-Magyarországra csak szabályszerű igazolásokkal utazhattak és a csatlakozó állomásokon ellenőrzés alá kerültek.¹¹⁰ Ilyen ellenőrző állomások létesültek Máramarosszigeten, Bányóban és Csappon.¹¹¹ Az igazolványok mintájául az 1915. január 16-án kiadott 285./M. E. szám alatt kiadott útlevélminták szolgáltak.¹¹²

A felvonulás és az orosz betörés időszakában Aage Madelung berlini haditudósító Munkács és Ungvár városában tartózkodott. Azt tapasztalta, hogy az állomásokon a polgári forgalmat megbénították, ugyanúgy, mint a távirót, a távbeszélőt, vagy a postát, hogy az ellenség semmiről se szerezzen tudomást. A területen lévő katonai alakulatok telefonbeszélgetéseit és a táviratozást a honvédelmi tárca hitelezte. A távbeszélő hivatalnoknak a beszélgetés kihallgatása szigorúan tilos volt. Molnár Viktor a vármegyék főispánjaihoz 1914. december 10-én intézett levelében leszögezi, hogy a hadművelési területen rengeteg az illetéktelen újságíró, akik cikkeiket harctéri tudósításként küldik a napilapoknak a Hadifelügyeleti Bizottság, valamint a Sajtóhadiszállás engedélye és beleegyezése nélkül. A hírlapírókat kiutasították a területről,¹¹³ a vasútállomásokon csakis igazolvánnyal

¹⁰⁵ Kéri 1985. 239. o.

¹⁰⁶ Molnár 1931. 168–181. o.

¹⁰⁷ Fodor 2008. 438. o.

¹⁰⁸ Kéri 1985. 241–246. o.

¹⁰⁹ Kéri 1985. 264–265. o.

¹¹⁰ MNL OL K 148. 459. cs./1914. A jegyzékben most a 480. 27. tétel. Kereskedelmi, ipari és közlekedési ügyek. 5802/1914. 71. o.

¹¹¹ Máramarosszigeten a Körösmező irányába, Csappon a Sianka (Sianki Lengyelország délkeleti részén található település) felé indulókat, Bányóban pedig a Lawoczne (Lavochna, Lviv megye, Ukrajna) felé továbbutazó polgári személyeket ellenőrizték.

¹¹² MNL OL K 148. 486. cs./1915., a jegyzékben most 511. 27. tétel. Kereskedelmi, ipari és közlekedési ügyek. 7316/1915. 5542. alapszám, 3. o.

¹¹³ KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 842. 191. o.

lehetett tartózkodni. A pályaudvarok várótermeinek vágányokra néző ablakát elhomályosították. Madelung az orosz betörés alkalmával éppen Ungváron tartózkodott, állítása szerint a kozákok érkezésének hírére aki tudott, menekült. Egy alkalommal, amikor német csapatok érkeztek, Madelung 300 kolerában meghalt katona holttestét látta a peronon. A vasútállomásokat többször ellenőrizték,¹¹⁴ sokszor az állomásparancsnok és egy kapitány, amelyre így emlékszik vissza: „*Ugyanis nagyon kemény lett a szigor, az ellenőrzés a harctér mögött tetőfokára hágott, és ez, ahogy a különböző tények bizonyítják, nem felesleges... ezt az ellenőrzést bensőséggel üdvözöltem, mert sehol nem olyan fontos a vigyázat, mint a hadsereg felvonulása területén. Itt nem lehet elég éberem figyelni a póstát, távirtdát és távbeszélőt, egyáltalában az egész forgalmat. A tulajdonképpeni hadterületen a kémkedés sokkal árthatlanabb, sőt talán nincs is jelentősége, mert itt más erők döntenek.*”¹¹⁵

A vármegyék nagyobb városaiban az állomásparancsnokságok, szárnyparancsnokságok vagy magasabb katonai intézetek mellett felállításra kerültek a betegmegfigyelő állomások is, mivel megindult a sebesültek szállítása a frontvonalról. A sebesültek ellátásánál a városok nagy része a katonai kincstárral folytatott tárgyalást, így Ungvár város vállalta a teljes ellátást és gyógyítást, amelyért cserébe tisztenként 3 koronát, legénységi állományú személyért 2 koronát kapott. Munkács városa viszont csak a sebesültek el- vagy továbbszállítását és fertőtlenítését vállalta.¹¹⁶

Az első sebesültek a komarowi¹¹⁷ csatát követően érkeztek az ungvári II. tartalék kórházba szeptember 2-án. Szeptember 19-ig összesen 52 katona halt meg itt, ebből húsz ismeretlen, mindegyik személyt a Bercsényi utca végén található temetőben helyezték végső nyugalomba. A sebesültek nagy száma miatt a helyi polgármesterek és a kormánybiztos felhívta a lakosság figyelmét arra, hogy napi két korona térítés fejében ott-hon is lehetne sebesülteket ápolni, de Fincicky Mihály, Ungvár polgármestere az erre jelentkezők számát túl kevésnek tartotta.¹¹⁸ Az első sebesültek beérkezését követően a cs. és kir. Hadügyminisztérium szeptember 10-től zárt katonai vonatok kialakítását és azok egységes szállítását rendelte el.¹¹⁹ Az állomások működéséért a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium felelt, közvetlen irányítását egy polgári és egy katonai személyre bízták. A polgári biztos a legtöbb vármegyében a főispán volt. Az első állomások már november elején megkezdték működésüket. A mai Kárpátalja területén kettő alakult, Munkácson és Ungváron, kisebb katonai kórházakat létesítettek Beregszászban és Máramarosszigeten. Az 1914-ben külső hadműveleti területnek minősített Munkács városa egyben hadtápmínősítést is kapott, ezáltal a hadsereg a város épületeit hadi célokra bármikor lefoglalhatta. Így került a hadsereg irányítása alá a munkácsi téglagyár, mint barakk-kórházak felállítására alkalmas terület. 1915. szeptember 2-ig összesen hat kórházat építettek 2722 fekvőbeteg számára. A munkácsi állami elemi iskola, a polgári leányiskola és a tanítóképző intézet épületeit szintén lefoglalták hadi célokra.

¹¹⁴ Erre azért volt szükség, mert a szétugrasztott, visszavonuló katonák száma folyton növekedett. A legtöbb esetben ezek a személyek egészen a hadtápterületek belső határáig jutottak és önkényeskedtek. A pályaudvarokon ellenőrző csendőrtiszteket, hadtápszemlézőket rendszeresítettek. Hadseregenként egy-egy személygyűjtő állomást is felállítottak. *Gottl – Mojzer* 1921. 25. o.

¹¹⁵ *Madelung* 1915. 137. o.

¹¹⁶ *Várhidy* 1915. 197. o.

¹¹⁷ *Auffenberg-Komarow* 1920. 147–238. o.

¹¹⁸ *Ung*, 52. (1914) 43. sz. I. o.

¹¹⁹ *Kiss* 2004. 70. o.

A besorolást még az 1915-ös év második felében sem sikerült feloldani, holott ekkor már a Kárpátokban harcok nem folytak. Az iskolákban összesen 594 sérültet ápoltak, a barakk-kórházak pedig 796 személyt részesítettek beteggondozásban.¹²⁰ A kórházak működése általában zavartalanul működött, hadműveleti okokból viszont decemberben az állomásokat evakuálták Debrecenbe és Nyíregyházára. A megfigyelések utáni vasúti betegszállítását a cs. és kir. debreceni Vasútvonal Parancsnokság végezte. Minden állomáson a katonai parancsnok alá egy katonai osztag tartozott, amely nemcsak a rendért, de részben az ellátásért is felelt.¹²¹

Rekvirálás a hadműveleti területen

A hadtáp-főparancsnokság saját rendelkezéseit a hadsereg-parancsnokságnak vagy hadsereg-hadtápparancsnokságainak adta ki. A hadtápparancsnokság a hadsereg számára szükséges dologi szükségleteiért felelt, de a forgalom és szolgálatkezelés is feladatkörébe tartozott. A parancsnokságok részére katonai alakulatokat utaltak ki, felhasználásuk szabályozás útján történt. A hadtápparancsnokságok parancsnokait saját területén ugyanazok a jogok illették meg, mint a hadseregparancsnokot. A 3. osztrák–magyar hadsereg hadtápparancsnoka Julius Melion vezérőrnagy volt ebben az időben.

A seregtestek parancsnokságai a körleteikben lévő és az alárendelt alakulatokat a helyszínről és a rendelkezésre álló forrásokból tartották fenn.¹²² Minden katonai területen békében hadtápállomás-parancsnokságok létesültek. A katonák ételmezését az ételmezési raktárakon keresztül végezték. Kassán volt a nyilvántartó ételmezési raktár, Miskolcon és Nyíregyházán egy-egy ételmezési tisztviselő által vezetett fiókraktár, míg Munkácson és Várpalánkon egy altiszt által vezetett fiókraktár.¹²³ A honvéd kerületi parancsnokság a mozgósításkor Kassán maradt, míg a hadtestparancsnokság, mint helyi területi katonai parancsnokság, a működését a kassai cs. és kir. katonai parancsnokságnak adta át.¹²⁴

Ha egyes területeken, mint jelen esetben is, több hadsereg osztozott, akkor az AOK szabályozás volt érvényben. A hadtápállomásokat legtöbbször a katonai helyi hatóságok alkották, vezetőjük a honvéd állomásparancsnok volt, de egyéb esetekben egy vezérkari törzstiszt vagy egy százados. A felvonulás vagy beszállásolás során a vezetést átvehette egy, a parancsnoknál magasabb rangú tiszt is. Az állomásparancsnokságok közvetlenül egy hadsereg hadtápparancsnokságának vagy közvetve a hadtápkerületi parancsnokságnak voltak alárendelve. Visszavonulásakor a hadtestvonatok irányítása a hadsereg hadtápparancsnokságainak a feladata volt. Ilyenkor a parancsnokságnak arra kellett törekednie, hogy minden hadosztály négy ételmezési lépcsőt alakítson ki, de a vasutak melletti felhalmozást elutasították az anyagi veszteségekre hivatkozva. A 2. osztrák–magyar hadsereg visszavonulásakor hadtápállomások alakítását rendelték el,¹²⁵ a fölösleges élelmiszer-

¹²⁰ KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 915. o. Középületek háborús célokra való lefoglalása. 3. o.

¹²¹ Kiss 2004. 71–73. o.

¹²² Hadtápputasítás, 1914. 2–5. o.

¹²³ A háború végéig további vasúti ételmezési raktárakat létesítettek Csapon, Munkácson, Ungváron, Bátyúban és Szolyván. HL VII. Tgy. 659. *Steiner Vilmos: A volt kassai katonai parancsnokság ételmezési szolgálata a világháború alatt.* 26. o.

¹²⁴ HL VII. Tgy. 659. 6. o.

¹²⁵ Gottlék szerint: „A hadsereg hadtápparancsnokság ételmezési tervében már számolt a Kárpátokon át való visszavonulás lehetőségével”. *Gottl – Mojzer* 1921. 136. o.

mennyiséget Sátoraljaújhelyre irányították. Ilyen hadtáppállomásokat létesítettek először Ungváron, Zemplénorosziban, Sztropkón, Felsővízközön, Bártfán és Eperjesen. A vasúti vég- és elágazó állomásokon pályaudvar-parancsnokságot állítottak fel.¹²⁶ Egy állomás határa a legközelebbi állomásparancsnokság feléig terjedt, ennek hiányában pedig addig, míg a feladat ellátására képes volt. Felállításukkor biztosították számukra a megfelelő nyomtatványokat és pénzüsszegeket. Fő feladatuk a rend fenntartása, a forgalom megfelelő biztosítása és a rendelkezésre álló tárgyi és egyéb dolgok felhasználása volt.¹²⁷ Az átvonuló csapatok élelmezéséről elvileg a csapatoknak maguknak kellett gondoskodni, a hadtáppállomások a terményeket és a kenyeret biztosították. A lakosság útján szállás-élelmezést is elrendelhettek. A területtől távolabbra eső helységeket terménybeszolgáltatásra kötelezték.

Ha az adott személy személyes szolgálatra volt kötelezve¹²⁸ az említett fuvarozást magának kellett lebonyolítania, teherszállításnál pedig járművét kellett megfelelően felszerelni, melyért térítést kérhetett. A háztartással rendelkező tulajdonosok a hadsereget követő személyeknek, a hadifogllyoknak kötelesek voltak élelmet nyújtani. A csapatok élelmiszer beszerzése tehát legtöbb esetben önhatalmúlag történt, külön parancs nélkül. Élelmezésnél fontos volt megkülönböztetni a napi és nagybani beszerzést. Az ellátó hivatalok beszerző osztagokkal kellett, hogy rendelkezzenek, hogy üldözés, mozgás és egyenlőtlen segélyforrás esetén az ellátó hivatalok a szükségleteket biztosítani tudják. A nagybani beszerzés tudatosabb, szervezettebb volt, mint a csapatbeszerzések. A világháború folyamán a kedvezőtlen útviszonyok miatt a pótélelmezés utánszállítás útján történt, melyre 12 napot adtak, míg a mozgókészlet 4 napra volt elegendő egy hadosztály esetében. Átvonulás esetén, ha a rekvirálás és a terület kihasználása maximális volt, az alakulatok könnyen tudták magukat élelmezni.¹²⁹

A hadművelleti terület katonai jellegű beszerzései attól függtek, hogy a lakosság elhagyta-e lakóterületét vagy sem. A hadtápterületet fokozatosan szélesítették, mivel az állóháború időszakában erre a viszonylag nyugodt körülmények lehetőséget teremtettek. A rekvirálásért felelős alakulatok először a hadtest körzetét vették alapul. Az arcvonal és a külső hadművelleti terület határa között sokszor üres tér keletkezett, ahonnan a lakosságot evakuálták, akik legtöbb esetben az élelmiszert is magukkal vitték, ezért a területen mozgó csapatok, hadosztályok nehéz helyzetbe kerültek. A csapatoknak elvileg a napi szükségleten kívül nem lehetett tartalékot képezni, mivel a szabályzatok¹³⁰ kimondták, hogy az élelmiszertartalék elhelyezését a folyamatosan kiszélesedő hadtápterületen lépcsőzetesen kell kialakítani.¹³¹

Már 1914. augusztus 18-án, a tényleges harcok megkezdése előtt hiányosságok léptek fel a rekvirált lovak elszámolásánál, történt ugyanis, hogy az elismervények a hadsereg részéről a megfelelő pecséttel nem lettek ellátva, így a királyi adóhivatalok azokat nem

¹²⁶ *Gottl – Mojzer* 1921. 130–133. o.

¹²⁷ Hadtáputasítás, 1914. 7–8. o., vö. Szolgálati Szabályzat a magyar királyi honvédség számára. Harctéri szolgálat, I. és II. rész. 1914., 1915.

¹²⁸ Hadi célokra szükséges szolgáltatásokra lehet kötelezni minden polgári férfi személyt, ha a munkát az önkéntes munkaerő, a népfelkelésre kötelezettek, vagy a hadkötelesek által sem lehet fedezni, s az illető nem töltötte be az 50. életévét. 1916. évi VI. törvénycikk ezt a korhatárt 55 évre emelte. *Tóth* 1998. 19–24. o.

¹²⁹ *Putz* 1931. 145–154. o.

¹³⁰ Hadtáputasítás, 1914. 1915.

¹³¹ *Horváth* 1931. 161–168. o.

fogadták el. A lakosság körében természetesen hatalmas felháborodást keltett a kártalanítás kudarca, így tájékoztatás végett írásban a belügyi tárcához fordultak. A minisztérium ezután arra kérte a hadsereget, hogy a továbbiakban a pecséteteket rendeltetészerűen használja, a már meglévő igazolások esetében pedig felhatalmazták a járási főszolgabírókat és a polgármestereket, hogy a hiányokat pótolják saját pecsétjeikkel.¹³² A hatóságok menekülése vagy evakuációja során a hadsereg csapatai maguk rekvirálhattak, de Ungváron, ahol a hatóság a helyén maradt, a katonai parancsnokság mégis önállóan rekvirált.¹³³

A katonai rekvirálásokkal kapcsolatban a helyi lapok 1914. október 5-én egy tájékoztatást adtak ki, amely a rekvirált termékek árszabásait adta meg. Ezek alapján például a búza 31 korona, a rozs 21 korona, árpa 18 korona, zab 18 korona, tengeri 17 korona, búza kenyérliszt 46 korona értéket képviselt métermázsában.¹³⁴ A katonai rekvirálásról szóló belügyminiszteri rendeletet csak október 26-án közzölték a lakossággal.¹³⁵ Az 1912. évi LXIII. törvénycikk 7. paragrafusára hivatkozva pedig, amely a háborús időbeli árszabást írta elő, a törvényhatóságokat a polgári rekvirálás előkészítésére készítette a közgyűlésen keresztül. Ez a közszükségleti cikkek számbavételét jelentette, melynek fölöslegét középárfolyamon piacra lehetett bocsátani.

A hadsereg élelmezése mellett súlyos gondokat okozott a katonaság beszállásolása is. Az 1879. évi XXXVI. törvénycikk egyes részeit 1895-ben (XXXIX. tc.) ugyan módosították, de a beszállásolás költségei továbbra is az adott törvényhatóságot terhelte. Tartalma szerint lehetett állandó és ideiglenes: állandó volt a békeelhelyezés, ideiglenes a hadgyakorlat és háború esetén. Módja szerint is megkülönböztettek két típust: a közöset és az egyenkéntit. Minden olyan beszállásolás közösnek számított, ahol legalább fél század katonai alakulatot helyeztek el.¹³⁶ Munkácson a beérkező katonai alakulatok beszállásolását a háború alatt a parancsnokság a városi hatóság megkerülésével végezte, elismervényt a tulajdonosoknak nem adott, így azok hiába fordultak kártérítésért az állomásparancsnoksághoz, az a Hadügyminisztériumhoz továbbította őket.¹³⁷ Ungváron a helyzet még rosszabb volt, mert itt a katonai alakulatok egyáltalán nem fizettek átvonulási illetéket. Pedig a 37 199/20b/1914. szabályrendelet kimondta, hogy a szállásadóknak a katonaság által fizetett pénzösszeg szállásra és étkezésre az 1879. évi XXXVI. törvénycikk 51. paragrafusa alapján 62 fillér naponta.¹³⁸ A főtisztek után 70 fillér, a törzstisztek után pedig 1 korona 40 fillér. 1914. november 1-jétől a mögöttes országrészekén lévő seregtettek számára a hadi élelmezést megszüntették. A hátsó régióban és a megerősített helyeken a mozgósítás során megállapított közétkeztetési adag maradt érvényben, azaz a napi 300 g hús-adag. A hadi élelmezést viszont megtartották a vasútbiztosító alakulásoknál és a határvédelmet ellátó egységeknél, ezeket október 11-től ital illetékkel is kiegészítették. A hadi élelmezés bevezetését minden esetben a Hadügyminisztériumnak kellett meghatároznia.¹³⁹

¹³² KTÁL F. 10. op. 5. od. zb. 846. 4. o.; *Ung*, 52. (1914) 39. sz. 3. o.

¹³³ *Várhidy* 1915. 189. o.

¹³⁴ *Határszéli Újság*, 7. (1914) 40. sz. 2. o.

¹³⁵ *Határszéli Újság*, 7. (1914) 43. sz. 1. o.

¹³⁶ *Benke* 1925. 19. o.

¹³⁷ *Várhidy* 1915. 185. o.

¹³⁸ *Rendeleti Közlöny*, 15. (1914. április 11.) 116. o.

¹³⁹ *Rendeleti Közlöny*, 60. (1914. október 31.) 463. o.

1916-ban a hadsereg egyes csapatai, intézetei, parancsnokságai nagy mennyiségű hüvelyes élelmiszert vásároltak, amit katonai fuvarlevéllel szállítottak el. A hadsereg az Országos Közélelmezési Hivatal elnöke szerint egyszerűen hatályon kívül helyezte a 2864/1916. M. E. rendeletet. A rendelet 3. paragrafusa ugyanis kimondta, hogy a zár alá vett terménynek a saját házi és gazdasági szükségleteket meghaladó részét adásvétel útján a Hadi Termény Rt.-nek vagy a szövetkezeteknek lehet csak elidegeníteni.¹⁴⁰ 1916. december 15-ig viszont városi fogyasztóknak és nyílt piacokon is lehetett értékesíteni az adott árut.

1916. november 8-án a nagykaposi csendőrsre feljelentés érkezett egy bizonyos Mittelman Béla katonai szolgálatban álló személy ellen.¹⁴¹ A jegyzőkönyv szerint a felettes hatóság élelmezése érdekében árdrágítást követett el a házi tej és a baromfik beszerzése során. A nyomozás eredményeképpen kiderült, hogy az árdrágításra a tisztí étkezde kényszerítette. Azzal is szabálysértést követtek el, hogy igazolványát nem az állomásparancsnokság, hanem maga a kórház állította ki.¹⁴² Az ungvári cs. és kir. állomásparancsnokság ezzel szemben azt nyilatkozta, hogy az igazolványt ő bocsátotta ki, sőt annak szövegét közölték is az alispáni hivattal. Ennek ellenére a nagykaposi csendőrs már második ízben kobozta el ezeket az igazolványokat a megvásárolt árukkal együtt. Arra hivatkoztak, hogy minden olyan személyt, aki magasabb árat fizet, mint a megállapított összeg, fel kell tartóztatni és kihallgatásra kísérni a főszolgabíróhoz. A parancsnokság ezt nem tartotta szükségesnek, javaslata szerint ilyen esetekben egyszerűen csak fel kell jelenteni az adott illetőt, majd továbbbenedni.

1916. november 22-én újabb feljelentés érkezett a csendőrsre (897/1916. számú ügyirat). Mokcsakerész községben a főszolgabíró¹⁴³ a helyi bíróval, Balog Jánossal és Gyüre József esküdttel tetten ért egy hét főből álló, bevásárlásra kiküldött különítményt. A katonák a cs. és kir. 67. gyalogezred pótzászlóaljában szolgáltak. Vezetőjük, Horovitz Hermann¹⁴⁴ a helyszíni kihallgatás során megfenyegette a főszolgabírót, amiért az elvette és visszatartotta igazolványát. Letartóztatása viszont nem történt meg, mivel a főszolgabíró nem rendelkezett karhatalommal. Állítása szerint a hét személy izraelita kereskedőnek öltözött és egy bizonyos Szobota András káplár nevére kiállított igazolvánnyal a helyieket az áruk átadására kényszerítette. 34 tojást, 0,5 kg vaját és 1 kg tehéntúrót sikerült szerezniük, amit bizonyítékként lefoglaltak. Horovitz esete azért volt különleges, mert az igazolványt maga Humenyánszky Rudolf ezredes,¹⁴⁵ a cs. és kir. ungvári állomásparancsnokság parancsnoka írta alá. A népfölkelő állítása szerint személyesen az ezredes utasította a beszerzésre bármilyen ár megadásával, sőt, váltig állította, hogy rajtuk kívül a beszerzést a tiszték feleségei is végezték privát megbízottként. Humenyánszky ezredes reflektált az esetre, mivel a tisztikar becsületének a megsértése és katonai fegyelmi véttség állt fent. Az ezredes ígéretet tett arra, hogy beszünteti az egyes katonák élelmiszerfelvásárlását és csak a tisztí étkezdék és a kórházak kapnak majd az állomásparancsnokság által kiállított igazolványokat. A hölgyek esetében elutasította a vádat, mivel a szó-

¹⁴⁰ KTÁL F. 7. op. 7. od. zb. 2959. Ung vármegye területén történt katonai visszaélések tárgyában. 13. o.

¹⁴¹ Mittelman Béla az ungvári II. sz. tartalékkórház beszerző tisztje volt.

¹⁴² KTÁL F. 7. op. 7. od. zb. 2959. 16. o.

¹⁴³ Somlyói Szilágyi Sándor volt a nagykaposi járás főszolgabírója.

¹⁴⁴ Horovitz Herman ungvári illetőségű.

¹⁴⁵ Schematismus, 1914.

ban forgó ezred pótzászlóaljánál három nős tiszt volt, de egyiknek a felesége sem vezetett háztartást. A főszolgabíró az elkobzott igazolványokat átadta a parancsnoknak, aki ezeket a bizonyítékokat azonnal megsemmisítette. A főszolgabíró vádját, mely szerint a felvásárlásról a parancsnokság is tudott, határozottan elutasította, sőt, ezt az egész eljárást jelentéktelennek minősítette. Úgy vélte, hogy a járási főszolgabíró a vádakát a teljes tudatlanság állapotában határozta meg. Emellett követeléssel is fellépett, mivel a szolgálati szabályzat szerint a tiszt kint nem magánszemély, hanem katonai intézmény, amit az ezred tart fenn, így vissza kell szolgáltatni a 74 koronát, amit kifizettek, vagy magát az árut, mivel az közvagyon. A nyomozás 1917. február 9-én zárult le. Horovitzot kihágásért és a főszolgabíró megfenyegetéséért, valamint az öt kiküldő tisztet hiányos kioktatásért frontszolgálatra kötelezték.¹⁴⁶

A hadsereg-főparancsnokság a tudomására jutott katonai visszaélések orvoslására azonnali intézkedések meghozatalára utasította a kassai katonai kerületi parancsnokságot és más egyéb parancsnokságokat, hogy a visszaélőkkel szemben katonai döntőbíró-ságot, rögtönítélő bíróságot alkalmazzanak, melynek eredménye akár kivégzés is lehetett. Elsősorban azokat a kisebb csapatokat érintette ez a rendelkezés, amelyek a hadműveleti területen a harcok folyamán elszakadtak a csapattestüktől. A lakosságot felszólították arra, hogy figyeljék meg, a katonák melyik fegyvernemhez, ezredhez tartoznak, milyen egyenruhát, gallért viselnek, és milyen nyelven beszélnek.¹⁴⁷ A belügyminisztérium november 3-i bizalmas levele szerint Ung vármegye polgári hatóságainak a katonai alakulatokkal és parancsnokságokkal a harmonikus együttműködést kell keresni, hogy a korábbi visszasságokat elkerüljék, akár rekvirálásról, akár harácsolásról legyen szó. A legfontosabb, hogy a hadműveleti jelleg folytán a katonaság jogos kívánságait teljesítsék a hadi érdekre hivatkozva. Viszont leszögezték, hogy a lakosságot kellőképpen tájékoztatni kell a katonai közeg sérelmes eljárása esetére, a polgári közeget pedig a megfelelő intézkedések meghozatalára. Külön szót ejtettek a túsok szedéséről a belső hadműveleti területen, ahol elvileg a polgári hatóságnak is rá kellett bólintania a névjegyzékre, de mint tudjuk, menekülés során ezek a hatóságok elhagyták rendeltetési helyüket, így igazgatási kötelezettségük katonailag megszűnt.¹⁴⁸

A megszállt területeken a hadseregek által rekvirált tárgyakért kártérítési igényt a hadtápparancsnokság részére kellett beküldeni, ami ezeket az igényeket a Honvédelmi Minisztériumhoz és a Pénzügyminisztériumhoz is eljuttatta. A Hadtápparancsnokság az 1915. július 9-én kelt 61.375/1915 átírata rendelkezett ezekről az intézkedésekről.¹⁴⁹ Az államtitkár javaslata szerint ilyen jellegű eljárás során a Monarchia mindkét államában igényelt hadiszolgáltatások után járó térítések, a császári és királyi Hadügyminisztériumban megállapított összeget tekintették.¹⁵⁰

Az AOK 1915. június 15-én kelt az Op. 54 846. számú rendelete a hadsereg részére igénybe vett személyes és dologi szolgáltatásokért fizetendő kártérítésről rendelkezett, a július 9-én kelt átírata a megszállt területek kártalanítására felállítandó hivatal tervét

¹⁴⁶ KTÁL F. 7. op. 7. od. zb. 2959. 23–24. o.

¹⁴⁷ Ung, 52. (1914) 48. sz. 1. o.

¹⁴⁸ KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 676. 7–8. o.

¹⁴⁹ MNL OL K 26. Hadtápfőparancsnokság a megszállott ellenséges területen foganatosított requisitiókból eredő kártérítési igények elintézése tárgyában. 1915-IX. res. tétel. 3528. alapszám, 61. o.

¹⁵⁰ MNL OL K 26. 1915 IX. res. tétel. 3528. alapszám, 68. o.

tartalmazta. Ez hasonló intézmény lett volna, mint a német fél részéről tervezett hivatal, amelyet Kártalanítási Hivatalnak (Reichentschädigungskommission) neveztek el. Fő feladata a Német Császárság nevében, ellenséges területen lefoglalt javakért járó kártalanítás lett. A tárgyban született felirat a lakosság bizalmát hivatott elnyerni: „dass die ihnen widerfahrenen Schädigungen nicht unberücksichtigt bleiben.”¹⁵¹ A pénzügyminisztérium szerint a hadi állapot, valamint a hadműveletek során bekövetkezett károk térítéséről a Monarchia mindkét államában, az 1912. évi LXIII. törvénycikk gondoskodott, az ott megállapított hadiszolgáltatás által okozott kártípusokkal együtt, így ezeket a rendelkezéseket a megszállt területekre semmi esetre sem lehet kiterjeszteni, hiszen a terület hovatartozása még nem volt meghatározva. Maximum a hadsereg munkaeő- és anyagszükségletének kielégítésére a magánszemélyektől ténylegesen igénybevett javakért kérhetett kártalanítást az 1907. évi hágai egyezmény folytán.¹⁵²

A beváltási eljárást az AOK a lengyelországi katonai főkormányzóság útján valósította meg, előbb 1916 augusztusától, majd októberétől, miután az teljes felhatalmazást adott számára. A hadsereg a számára szükséges javak, szolgáltatások miatti kártalanítást 500 koronáig teljes egészében, afölött annak 75%-ban szabta meg. Kizártnak tekintették azokat a károkat, amelyek hadműveleti célokra lettek igénybe véve: a hágai egyezmény 53. paragrafusában szereplő állami és katonai érdekből lefoglalt javakat és a hadműveletek miatt bekövetkezett károkat.¹⁵³

Összegzés

1914 szeptembere és 1915 tavasza között súlyos harcok folytak a térségben. A német csapatok beérkezéséig az osztrák–magyar alakulatok többsége csak védelmi feladatok ellátására volt képes. Bereg és Ung vármegye a vizsgált időszakban hadműveleti területnek minősült. A polgári közigazgatás szerveit a járásokból több ízben is evakuálták, így az ott maradt lakosság a hadsereg irányítása alá került. A háborús hétköznapi jellegét az 1912. évi LXIII. törvénycikk határozta meg, amelyet a hadműveleti területeken fokozottan érvényre juttattak. A régió katonai irányítását nem a helyi hadtest- vagy az állomásparancsnokságok végezték, hanem egyszerre több hadsereg (a 2. és 3. osztrák–magyar hadsereg, valamint a Pfanzer-Baltin hadseregcsoport) illetékes szervei. Ezért a kényszerből ide került alakulatok ellátása (szállás és ételmezés) nem volt megtervezve. Ezt erősíti az a tény, hogy békében egyetlen hadtáplálomás működött a térségben Munkács központtal. A visszaéléseket már 1914 szeptemberében dokumentálták. Szervezetszerű hadtáplálók csak 1915 februárjában jöttek létre. Az önkényes rekvirálásokat és beszállásolásokat az egyházi jelentések is bizonyítják.

¹⁵¹ Hogy a bekövetkezett károk nem lesznek figyelmen kívül hagyva (ném.). MNL OL K 26. Pénzügyminiszter az ellenséges területen foganatosított rekvirációkból eredő kártérítési igények tárgyában. 4765/1915. IX. res. tétel. 3528. alapszám, 79. o.

¹⁵² MNL OL K 26. 4765/1915. IX. res. tétel. 3528. alapszám, 80. o.

¹⁵³ MNL OL K 26. Miniszterelnökség. 1070/1916. IX. res. tétel. Háborús károk és kártalanítások ügyei. Hadügyminiszter a megszállott területeken igénybevett szolgáltatásokért járó megtérítések körül követendő eljárás tárgyában. 7351/1916. IX. res. tétel. 3440. alapszám, 29. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Aggházy – Stefán* 1934. *Aggházy Kamil – Stefán Valér: A világháború 1914–1918.* Budapest, 1934.
- Auffenberg-Komarow* 1920. *Auffenberg-Komarow, Moritz: Aus Österreich-Ungarns Teilnahme am Weltkriege.* Berlin–Wien, 1920.
- Balázs* 1919. *Balázs Bence: Boroevics nyug. tábornagy bűnei. Katonák hőhírjai. I. sorozat.* Budapest, 1919.
- Balla* 2010. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai.* Budapest, 2010.
- Balogh* 1893. *Balogh Károly: Magyar Katonai közigazgatás kézikönyve.* Szeged, 1893.
- Benke* 1925. *Benke József: A magyar hadügyi közigazgatás alapelemei.* Budapest, 1925.
- Bruszilov* 1986. *Bruszilov, Alekszej Alekszejevics: A cár árnyékában.* Budapest, 1986.
- Cramon* 1920. *Cramon, August von: Unser Österreich-ungarische Bundesgenosse im Weltkriege.* Berlin, 1920.
- Conrad* 1921–1925. *Conrad, Felldmarschall: Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. Bd. IV.* Wien–Berlin–Leipzig–München, 1921–1925.
- Daniloff* 1925. *Daniloff, Jurij: Russland im Weltkriege 1914–1915.* Jena, 1925.
- Deseő* 1925. *Deseő Lajos: Az 1914–1917. évi osztrák–magyar orosz háború.* Debrecen, 1925.
- Diószeghy* 1919. *Diószeghy Tibor: Vádirat az „Uzsoki hős” ellen. Katonák hőhírjai. II. sorozat.* Budapest, 1919.
- Egyedi* 1912. *Egyedi István: Karhatalom az önkormányzatban. Városi Szemle, 5. (1912) 9. sz. (Különlenyomat.)*
- Felszeghy* 1915. *Felszeghy Béla: A kormánybiztosi jogkör. Magyar Közigazgatás, 33. (1915) 44. sz. 1–2. o.*
- Felszeghy* 1918. *Felszeghy Béla: Hadművelési területek közigazgatása.* Budapest, 1918.
- Felszeghy* 1938. *Felszeghy Ferenc: A magyar tüzér. A magyar tüzérség története.* Budapest, 1938.
- Ferdinándy* 1913. *Ferdinándy Győző: Hadügyi közigazgatás.* Budapest, 1913.
- Fodor* 2008. *Fodor Kálmán: A Magyar Királyi Honvédség vasúti szállítása és a páncélvonatok 1914–1945. In: Hazánk dicsőségére. Szerk. Lugosi József – Markó György. Budapest, 2008. 437–447. o.*
- Galántai* 1983. *Galántai József: Magyarország az első világháborúban (1914–1918). In: Magyarország története 1890–1918. Főszerk. Hanák Péter. 2. k. Budapest, 1983.*

- Galántai* 1985. *Galántai József*: A Habsburg-Monarchia alkonya. Budapest, 1985.
- Galántai* 2001. *Galántai József*: Magyarország az első világháborúban. Budapest, 2001.
- Garlicki* 1988. *Garlicki, Andrzej*: Geneza Legionów Polskich. In: U Źródleł Niepodległości 1914–1918. Ed. *Piotr Stawewki*. Warszawa, 1988. 32–46. o.
- Gerő* 2014. Merénylettől Hadüzenetig. Szerk. *Gerő András*. Budapest, 2014.
- Gottl – Mojzer* 1921. *Gottl Jenő – Mojzer László*: Hadseregünk ellátása a világháborúban (1914–1918). Budapest, 1921.
- Hadtáputasítás, 1914. *Hadtáputasítás*. Kizárólag szolgálati használatra. Tervezet. Budapest, 1914.
- Horváth* 1928. *Horváth László*: Az Osztrák–Magyar hadsereg felvonulása Oroszország ellen és az 1914. évi nyári hadjárat. Budapest, 1928.
- Horváth* 1931. *Horváth Géza*: Az élelem beszerzésének szervezése egy hadseregnél. *Magyar Katonai Szemle*, 1. (1931) 3. füzet. 161–167. o.
- Keegan* 2014. *Keegan, John*: Az első világháború. Budapest, 2014.
- Kéri* 1985. *Kéri Kálmán*: Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 32. (1985) 2. sz. 225–294. o.
- Kiss* 1895. *Kiss János*: Módszeres utasítás a katonai közigazgatás és katonai iránytan oktatására a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán. Budapest, 1895.
- Kiss* 2004. *Kiss Gábor*: Megfigyelőállomások és sebesültszállítmányokat kísérő osztagok tevékenysége az első világháborúban. *Orvostörténelmi Közlemények*, 188–189. (2004) 69–85. o.
- Kiszling* 1958. *Kiszling, Rudolf*: Österreich-Ungarns Anteil am Ersten Weltkrieg. Graz, 1958.
- Kiszling* 1977. *Kiszling, Rudolf*: Die Hohe Führung der Heere Habsburg im ersten Weltkrieg. Wien, 1977.
- Kováč* 2008. *Kováč, Dušan*: Prvá Svetová Vojna 1914–1918. Bratislava, 2008.
- Nagy* 1916. *Nagy Samu*: A Kárpátokból: háborús visszhang. Budapest, 1916.
- Madelung* 1915. *Madelung, Aage*: Hadinaplóm. Emlékek és jegyzetek a Kárpátokból és Galíciából. Budapest, 1915.
- Madelung* 1917. *Madelung, Aage*: A Kárpátokon innen és túl. Budapest, 1917.
- Molnár* 1931. *Molnár Zoltán*: A hadszínterek sajátosságainak befolyása az utánszállítás szervezésére és munkájára. *Magyar Katonai Szemle*, 1. (1931) 5. füzet. 168–181. o.

- Pollmann* 2003. *Pollmann Ferenc: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása.* Budapest, 2003.
- Polner* 1914. *Polner Ödön: A háború okából tett kivételes intézkedések. Közigazgatási Szemle, 38. (1914) 52. k. 489–511. o.*
- Polónyi* 1916. *Polónyi Dezső: Das Verhältnis zwischen den Militärkommanden und den ungarischen Zivilbehörden im Kriege.* Budapest, 1916.
- Putz* 1931. *Putz Mátyás: Élelmezés a helyszínről hadműveletek alatt. Magyar Katonai Szemle, 1. (1931) 1. füzet. 145–154. o.*
- Ratzenhofer* 1931. *Ratzenhofer Emil: A magyar vasutak szerepe az 1914. évi felvonulásnál. Magyar Katonai Szemle, 1. (1931) 4. füzet. 67–70. o.*
- Ravasz* 2008. *Ravasz István: A Magyar Királyi Honvédség szervezete és katonai közigazgatás 1868–1945. In: Hazánk dicsőségére. Szerk. Lugosi József–Markó György. Budapest, 2008. 42–53. o.*
- Schematismus, 1914. *Schematismus für das K.u.K. Heer und für die K.u.K. Kriegsmarine für 1914.* Wien, 1914.
- Stanfel* 2008. *Stanfel Dieter: K.u.k. Militär-Feldbahnen im Ersten Weltkrieg. Hövelhof, 2008.*
- Stein* 1915. *Stein, Walter: Österreich-Ungarn im Weltkriege.* Leipzig–Berlin, 1915.
- Suslik* 2014. *Suslik Ádám: Az egyházak kapcsolata a katonai és közigazgatási szervekkel az első világháború idején az északkeleti vármegyékben. In: Közösség és identitás a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VII. Szerk. Fedinec Csilla – Szoták Szilvia. Budapest, 2014. 55–73. o.*
- Szabó* 1982. *Szabó László: A nagy temető. (Przemysl ostroma 1914–1915.)* Budapest, 1982.
- Szakály* 2014. *Szakály Sándor: Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették.* Budapest, 2014.
- Szűj – Ravasz* 2000. *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szűj Jolán, szerk. Ravasz István. Budapest, 2000.*
- Tóth* 1998. *Tóth Árpád: A hadiszolgáltatások jogi szabályozása a dualizmus korában. (Acta Juridica et Politica. Tomus LIV. Fasciculus 19.)* Szeged, 1998.
- Vághó* 1900. *Vághó Ignác: Katonai közigazgatás.* Budapest, 1900.
- Várhidy* 1915. *Várhidy Lajos: Magyar városok közigazgatása. Városi Szemle, 8. (1915) 3–4. sz.*

- Világháború 1937. A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. 7. k. Budapest, 1937.
- Veltzé* 1916. A mi hőseink. Tisztjeink hőstettei a világháborúban. Szerk. *Veltzé Alajos*. Budapest, 1916.
- Veltzé* 1918. A mi hőseink. Harcok az oroszok ellen. Szerk. *Veltzé Alajos*. Budapest, 1918.
- Vermes* 1994. *Vermes Gábor*: Tisza István. Budapest, 1994.
- Wolfdieter* 2010. *Wolfdieter Bihl*: Der Erste Weltkrieg. 1914–1918. Wien, Köln, Weimar, 2010.
- Wrzosek* 1988. *Wrzosek, Mieczysław*: Zarys organizacyjny Legionów Polskich. In: U Źródła Niepodległości 1914–1918. Ed. *Piotr Stewcki*. Varso, 1988.
- Зайончковский* 1924. *А. Зайончковский*: Мировая Война 1914–1918 гг. Москва, 1924.

RÖVIDÍTÉSEK

- HL Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
- KTÁL Державного Архіву Закарпатської Облaсті (=Kárpátaljai Területi Állami Levéltár), Beregszász/*Берегове*
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- K 26. K 26. Miniszterelnökség iratai
- K 148. K 148. Belügyminisztérium, Elnöki iratok
- Sz-Sz-BL Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
- ÖStA KA Österreichischer Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien

Ádám Suslik

BEREG AND UNG COUNTIES AT THE TIME OF THE RUSSIAN INVASION (1914–1916)

Abstract

There was serious fighting going on in the territory of Bereg and Ung Counties between September 1914 and spring 1915. Until the arrival of the German troops the majority of the Austro–Hungarian units was only able to fulfil defence tasks. Bereg and Ung Counties were declared zone of action in the time period under exploration. The organizations of civil administration were several times evacuated from the districts, leaving the inhabitants to the control of the army. The nature of wartime everyday life was regulated by Law №. LXIII. of 1912, and this law was especially enforced in zones of action. The region’s military control region was not done by the local division or the station commands, but the

designated bodies of several armies (the Austro–Hungarian Second and Third Armies and the Pflanzer-Baltin Army Group) at the same time. Thus, the supply (lodgings and food) of the formations serving here under compulsion was not pre-planned. This is supported by the fact that during peacetime there was only one logistical station in the region with Mukacheve as centre. Misuses were documented as early as September 1914. Organised logistical formations were set up only in February 1915. Arbitrary commandeering and billeting are proven by church reports as well.

Ádám Suslik

DIE KOMITATE BEREG UND UNG IN DER ZEIT DES RUSSISCHEN EINBRUCHS
(1914–1916)

Resümee

Zwischen September 1914 und Frühjahr 1915 wurden auf dem Gebiet der Komitate Bereg und Ung schwere Kämpfe ausgetragen. Bis zum Eintreffen der deutschen Truppen war die Mehrheit der österreichisch-ungarischen Truppen nur zum Versehen von Verteidigungsaufgaben im Stande. Die Komitate Bereg und Ung galten im untersuchten Zeitraum als Kriegsoperationsgebiete. Die Organe der Zivilverwaltung wurden aus den Kreisen mehrfach evakuiert, sodass die dort verbliebene Bevölkerung unter der Leitung der Armee stand. Der Charakter des Kriegsalltags war natürlich durch den Gesetzesartikel 1912: LXIII bestimmt, der in den Kriegsoperationsgebieten verstärkt zur Geltung gebracht wurde. Die militärische Leitung der Region wurde nicht vom lokalen Korps oder von den Stationskommandanturen versehen, sondern zeitgleich von den zuständigen Organen mehrerer Armeen (2. und 3. österreichisch-ungarische Armee sowie Armeegruppe Pflanzer-Baltin). Deshalb war die Versorgung (Unterkunft und Verpflegung) der zwangsweise hier stationierten Verbände nicht geplant. Dies wird durch die Tatsache verstärkt, dass in Friedenszeiten eine einzige Logistikstation in der Region mit dem Zentrum Munkács (Munkatsch) bestand. Die Missstände wurden bereits im September 1914 dokumentiert. Die organisationsartigen Logistikverbände entstanden erst im Februar 1915. Die willkürlichen Requirierungen und Einquartierungen werden auch durch die Berichte der Kirche belegt.

Ádám Suslik

LE COMITAT DE BEREG ET UNG DANS LA PÉRIODE DE LA PERCÉE RUSSE (1914–1916)

Résumé

Entre septembre 1914 et le printemps de 1915, le comitat de Bereg et Ung fut le théâtre de combats violents. Avant l'arrivée des troupes allemandes, la plupart des troupes austro-hongroises ne pouvaient assurer que la mission de la défense. Dans la période examinée, le comitat de Bereg et Ung était considéré comme une zone d'opérations militaires. Les organes de l'administration civile ont été évacués à plusieurs reprises depuis les districts,

ainsi la population restée sur place est passée sous l'autorité de l'armée. Le quotidien était donc réglementé par l'article de loi n°1912-63. Cet article fut appliqué avec rigueur dans les zones d'opérations. Ce n'est pas les commandements de la garnison ou le corps d'armée local qui ont commandé la région, mais les organes compétents de plusieurs armées (2e et 3e armées austro-hongroises et le groupe d'armée Pflanzer-Baltin). De ce fait, le ravitaillement (hébergement, alimentation) des unités qui furent contraintes de stationner dans la région n'a pas été prévu. En effet, en temps de paix, une seule station de ravitaillement fonctionnait dans la région dont le centre était Munkács. Les abus ont été documentés dès septembre 1914. Les unités de ravitaillement organisées n'ont vu le jour qu'en février 1915. Les réquisitions et les cantonnements arbitraires sont également prouvés par des rapports ecclésiastiques.

Адам Шушлик

КОМИТАТЫ БЕРЕГ И УНГ ВО ВРЕМЯ РОССИЙСКОГО ВТОРЖЕНИЯ (1914–1916)

Резюме

Между сентябрем 1914-ого года и весной 1915-ого года на территории комитатов Берг и Унг проходили ожесточенные бои. До прибытия немецких войск большинство австро-венгерских войск было в состоянии выполнять только задачи по защите. Комитаты Берг и Унг в рассматриваемый период времени были квалифицированы как зоны военных действий. Органы гражданской администрации эвакуировали из районов несколько раз, таким образом население оставшееся там, попало под управление армии. Повседневный характер войны, естественно, определялся LXIII. статьей закона 1912-ого года, которая преувеличенно действовала в зонах военных оперативных действий. Военное управление в регионе проводилось не местным корпусом или командованием станций, а одновременно компетентными органами нескольких армий (2-ая и 3-ья австро-венгерская армия, и также Пфланцер-Балтин группировка армии). Таким образом снабжение (проживание и питание) вынужденно попавших сюда по подразделений не было спланировано. Это подтверждается и тем фактом, что в мирных условиях в районе работала одна единственная тыльная станция с центром Мукачево. Злоупотребления были документированы уже в сентябре 1914-ого года. Организованнообразные тыльные подразделения возникли только в феврале 1915-ого года. О произвольных реквизициях и расквартированиях свидетельствуют и церковные отчеты.